

Adolf Peter Zátarecký: ***Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia.*** ***Prirovnania a iné výroky***

Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Prirovnania a iné výroky

Adolf Peter Zátarecký

Digitalizátor: Viera Studeničová, Michal Garaj, Erik Bartoš, Katarína Tínesová

Copyright © 2011 Zlatý fond denníka SME

Tento súbor podlieha licencií 'Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 2.5 License'. Viac informácií na <http://zlatyfond.sme.sk/dokument/autorske-prava/>

Pôvodná publikácia	1
1. O držaní a pohyboch tela	13
a) O úteku	16
b) O padnutí	17
2. O hlase a dychu	18
3. O pohľade	19
4. O rozličnom správaní sa	20
5. O rôznom správaní sa (v množnom čísle)	22
6. O rozličných úkazoch	23
7. Farba	24
8. Svetlo, lesk, tma	25
9. Zvuk, ticho	26
10. Chuť	27
11. Zápach	28
12. Dojmy citu a hmatu	29
13. Iné vlastnosti vecí a osôb	30
14. Vlastnosti jednotlivých vecí	32
15. Bezcnosť, neplatnosť	33
16. Porovnávanie hodnoty	34
17. Rozličnosť	35
18. Počet	35
19. Čas	37
20. Miesto	39

Pôvodná publikácia

Adolf Peter Zátarecký. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Tatran. Bratislava. 2005. 813. . Mária. Kosová. spracovala register a poznámky. . Mária. Bratová. zodpovedná redaktorka, pripravila edične. . Andrej. Melicherčík. napísal štúdiu. . Eva. Kroupová. jazyková redaktorka. . Eva. Zdražilová. technická redaktorka. .

Bibliografické poznámky

Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky

Vyšlo s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR.

Predhovor k prvému vydaniu slovenských prísloví, porekadiel a úsloví

V knihe dr. Hanuša Literatura príslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr. Lad. Čelakovského atď. čítame na str. 71. tieto zaujímavé slová: „Cárovna Katarína II. sledovala s nevšednou pozornosťou národné obyčaje, hry, piesne, a vidiac vrchol stručnosti vzdelanosti národnej v prísloviach, zbierala, ba spisovala sama poslovice či príslovia ruské.“ Tým je zaiste veľa povedané. Nielen poznanie zmýšľania národa robí zbierky prísloví neobyčajne dôležitými, ale najmä tá okolnosť, že reč národa sa najčastejšie zachovala v prísloviach.

Roku 1863, teda pred tridsiatimi tromi rokmi, začal som zbierať slovenské príslovia, nemysliac vtedy ani trochu na to, že by sa všetky toho druhu slovenské zbierky zhromaždili pod moje pero. Posledný môj rukopis je — ôsmy. Prvý obsahoval materiál nazbieraný iba z vlastného počutia a z vlastných spomienok pri čítaní neslovenských prísloví. K tomu sa pripojili drobné príspevky od priateľov, takže zbierka vzrástla asi na 2000. To ma povzbudilo k pokusu zostaviť túto zbierku podľa vecného obsahu, a tak vznikol druhý rukopis. Verejnosť, pravdaže, nepotrebovala systematické usporiadanie takejto zbierky; pre mňa to však bolo súkromnou záľubou, ale aj dobrým cvičením v tejto, ako som potom zistil, veľmi obtížnej veci. Čím väčší som totiž o tom premýšľal, tým viac násilností, medzier a nedôsledností som zbadal vo svojom zostavení. Preto som sa rozhodol všetko znovu prepracovať, a tak vznikol tretí rukopis. Ten som poslal r. 1868 Matici slovenskej. Rukopis tam dlho ležal, a keď som ho vyreklamoval, dostal som ho s poznámkou, aby som z neho vyčiarkol všetky príslovia, ktoré medzitým vyšli v Zborníku Matice slovenskej. No, to nebolo ľahké urobiť, lebo príslovia boli očíslované a na tie čísla som sa odvolával. R. 1871 vznikol štvrtý rukopis, pravdaže zasa dokonalejšie zostavený, a hoci bolo 413 prísloví vynechaných, predsa obsahoval vyše 2000 prísloví, pretože medzitým sa moja zbierka zasa rozrástla. Tento rukopis prešiel redakciou zosnulého už Dobšinského; Matica bola však medzitým zrušená, a ja som sa mohol pokladať za šťastného, že môj rukopis vykĺzol zo zajatia. Roku 1884 odovzdal som ho p. Bartošovi, profesorovi v Brne, nemieniac sa s touto vecou viacej zaoberať. Rukopis sa neskôr dostal do rúk p. dr. Nováka, ktorý ho použil v druhom vydaní Čelakovského Mudrosloví.

Neskôr však skrsla vo mne túžba zostaviť všetky zbierky slovenských prísloví do jedného celku. Odhodlal som sa na to, veď cestu som mal prekliesnenú pokusom na vlastnej zbierke. Pretože štvrtý rukopis som už nemal poruke, vzal som tretí rukopis s dodatkami a k tomu všetky svoje doterajšie zbierky uverejnené v Zborníku Matice a v časopise Sokol. Potom som uverejnil v Národných novinách výzvu na zaslanie príspevkov. Prichádzalo ich nad očakávanie veľa, a len potom som spoznal, akou veľkou vytrvalosťou sa musím vyzbrojiť. Ukázalo sa nevyhnutným nové usporiadanie celého systému. Dlhoby by trvalo, ak by som mal vyrozprávať všetky príčiny, pre ktoré z piateho rukopisu došlo až na ôsmy. Poviem len toľko, že to bolo jednak kvôli zdokonaleniu diela, jednak kvôli zväčšeniu jeho rozsahu, pretože ustavične prichádzali mnohé, už ani nečakané príspevky. K poslednému rukopisu chcel by som dodať ešte toto: Keď som pre nepriaznivé slovenské nakladateľské pomery žiadal o radu p. dr. Pastrnka, či by som sa mohol v slávnej Českej akadémii hlásiť so svojím dielom, upozornil ma láskavou informáciou, že zaiste sa možno o to pokúsiť, lenže podľa stanov celá publikácia (predhovor, záhlavia, vysvetlivky a i.) musia byť české a len samotné príslovia slovenské. Okrem tohto pokynu poradil mi p. dr. Pastrnek na zdokonalenie diela, aby popri zachovaní systému podľa vecného obsahu každý odstavec sa riadil svojím abecedným poriadkom; ďalej, aby sa v diele uviedli citáty paralel z Čelakovského Mudrosloví, poľské z Adalberga a paralely nemecké, maďarské a latinské, o ktorých som sa sám zmienil.

Všetko toto sa urobilo. Prirodzene, že všetko sa dosiaľ nepozbieralo, ale keby sme sa dožadovali úplnosti, kniha by nikdy neuzrela svetlo.

Celá zbierka vzrástla na vyše 13 000 prísloví, porekadiel a úsloví. Uvedených čísel je síce len okolo 10 000, a to preto, že mnohé príslovia sa uvádzajú pod jedným a tým istým číslom. (Totiž varianty sa nečísľujú osobitne, ale sú uvedené pod číslom základného výroku. — Pozn. M. K.).

Ako vysvitá z príspevkov, zastúpené sú takmer všetky slovenské kraje. Pravdaže, jednotlivé zbierky obsahovali oveľa viac materiálu, ako uvádzam nižšie; mnohé príslovia som však vypustil, lebo sa opakovali. No nik nezbiehal, nepracoval nadarmo.

Pramene a príspevky sú od týchto p. t. pánov, paní a slečien. Väčšie čísla sú zaokrúhlené.

Fr. Šujanský (Zvolen, Turiec, Trenčín, Nitra, Tekov) 5 500. — E. V. Rizner (Trenčín, Nitra) 1 600. — Dobšínský (Gemer) 700. — Rehor Uram (Liptov) 600. — Ján Vansa (Gemer) 400. — Pořekadla (príslovia) Slovákov moravsko-uherských, sebrav vydal Frant. Trnka, v Brně r. 1831, 350. — Staré rukopisy, väčšinou písané pred r. 1850, a to: Strakov, Šoltýsov, Fejérpatakyho, Štefana Plačku, Jozefa Srenku, Jána Zolnaya, Dolnozemske porekadlá a iné bezmenné rukopisy, spolu 280. — Slečna Križková (Tekov) 250. — Slečna Goldpergerová (Novohrad) 200. — Buday (Tekov, Zvolen) 170. — Oružný (Andrej Krno, Gemer, Liptov) 160. — Paulína Čorbová (starý rukopis, Šariš) 150. — Juraj Kello (Šariš) 130. — Jacovský (Prešporská stolica) 124. — Andrej Halaša (Turiec) 120. — Krupa 120. — Starý bezmenný rukopis 120. — Ctiboh Zoch (Orava) 100. — Víťazoslav Sasinek 100. — Ján Francisci (rukopis spred r. 1848) 90. — Buľovský (Modra, Prešp. stol.) 90. — Ján Kalinčiak (Liptov, almanach Lipa I.) 60. — Pani Ruppeldtová (Liptov) 47. — K tomu moja vlastná zbierka (Liptov a Brezno). — Príspevky zaslali aj pp. Ján Kmeti, Ján Makovický, Ján Kordoš, Samuel Medvecký, Ján Slávik, Ladislav Boor, Juraj Molnár, dr. Derer, Daniel Neumann a iní.

Dr. Hanuš v spomenutom už diele na str. 54 — 55 uvádza štyri staršie slovenské zbierky: 1. Zbierku Doležalovu z r. 1746, 2. zbierku Bernolákovu z r. 1790. Táto je vraj len o niečo rozšírená Doležalova zbierka; obe tieto zbierky sú zahrnuté v zbierke p. Šujanského. 3. zbierku Ribayovu spred r. 1813. O tejto hovorí p. dr. Novák v úvode k druhému vydaniu Čelakovského Mudrosloví: „Rozsiahlu zbierku českých a slovenských prísloví (asi 400 viet) mal aj Juraj Ribay, ktorú po ňom zdedil Juraj Palkovič; teraz je majetkom peštianskeho Národného múzea.“ Urobil som v tejto veci, čo som mohol, ale odpoveď žiadna. Bolo by z toho istotne ťažko vybrať, čo je slovenské. — 4. Zbierku Trnkovu (pozri vyššie) obsahujúcu okolo 1 300 prísloví. Čelakovský, preberajúc príslovia od Trnku, nechal niektoré v pôvodnom pravopise; napr.: Nenie horšia, jako keď sa chudobný na kôň dostane. Č. str. 100.

Teraz už k vnútornému usporiadaniu môjho diela. Ako som už uviedol, zostavil som ho podľa vecného obsahu, pričom každý odstavec má svoj abecedný poriadok. (Niet ho iba v niektorých oddieloch, a to tam, kde by to bolo na ujmu vnútornej súvislosti, napr. v oddiele Občasnosť, kde sa postupuje podľa kalendárneho poriadku, alebo v oddiele Privety a odvety návštevné.) V tomto odstavci zasa spája sa niekoľko prísloví pod jedno hlavné, spoločné slovo. Mnohé vety, najmä porekadlá a úslovia, sú vytlačené spolu, per extensum, zachovávajúc však abecedný poriadok.

Už r. 1837 upozorňoval Čelakovský v Musejníku na nedôstojnosť riadiť sa pri zostavovaní prísloví iba abecedným poriadkom (Hanuš, Lit. prísl., str. 48.). Neskôršie Liblinský r. 1848 a po ňom aj sám Čelakovský r. 1852 zostavili svoje diela podľa vecného obsahu, rozdeliac najskôr všetko na dve skupiny, na príslovia (mudrosloví) a na porekadlá. Hoci Slovák pod slovo *porekadlo* zahŕňa oboje, predsa som tieto rozdiely zachoval a k porekadlám som pripojil ešte aj úslovia. Nerozpakoval som sa zaradiť na patričné miesta veršované povrávky i úryvky z ľudových piesní, používané ako príslovia a porekadlá. — Iba v niektorých kapitolách nie sú porekadlá od prísloví úplne oddelené, napr. v kap. XI. Zvláštne stavy. (Názov kapitoly v reedícii znie. IV. Sociálne triedy, stavy, rod a zamestnanie. Pozn. M. K.)

Mnohí majú, pravda, najradšej plynulý abecedný poriadok. Toto však nahradí náš Ukazovateľ urobený teraz dokonalejšie než pôvodne. (V našom vydaní vynechávame Zátureckého Ukazovateľ a nahradíme ho novým registrom. Pozn. M. K.) Pôvodne bol zostavený podľa jednotlivých slov. Lež neskôr mi slúžil ako vzor Ukazovateľ druhého vydania Čelakovského od p. dr. Nováka, v ktorom sa podávajú *jadrá* prísloví, takže ľahko bude nájsť to-ktoré príslovie, najmä aj podľa pripojeného obsahu. — Z pochopiteľných príčin do Ukazovateľa som neuviedol, alebo len čiastočne uvádzam, z kap. XVI. 19., XVII, XIX, XX.

Čo je príslovie a čo porekadlo, dá sa ľahko určiť z hľadiska formy; no z hľadiska myšlienkového obsahu veľmi často splýva porekadlo s príslovím. Tak „Muchy lapá, voly púšťá“ je formou porekadlo, ale podľa obsahu myšlienky hotové príslovie. Mnohé zasa zmenou menej výraznej formy v imperatív nadobúda skôr charakter príslovia, napr.: „Do skaly čelom buchnul!“ a „Nebúchaj čelom do skaly!“ A nielen imperatívom, lež aj inak, napr.: „Ide s bubny na zajace“ a „S bubny na zajace nechodia“. (Porov. dr. Hanuš, Lit. prísl., str. 50, Čelakovského citát: „Porekadlá s prísloviami najbližšie“ atď.). Liblinského definícia pojmu príslovie a porekadlo (tamže, str. 97.) znie takto: „Príslovie je úplnou vetou, obsahujúcou ukončenú myšlienku, vzťahujúcu sa buď na názor na svet, na mravy alebo na iné; prejavuje sa alebo v spôsobe rozkazovacom, alebo obsahuje v sebe nejakú dôležitú pravdu skúsenosti a mravnú zásadu; kým porekadlo je vtipným nápadom, slovným obratom bez hlbšieho zmyslu a významu, skôr pri nejakej príležitosti poznamenaný a do obyčaje prijatý vtip, než osvedčenie

národného dômyslu; porekadlo je výkvet pravočeského humoru, znak zdravej, veselej mysle a jasného rozpoloženia a rozmaru národa.“ No na dôkaz toho, čo som uviedol vyššie, citujem slová dr. Hanuša, Lit. prísl., str. 49, hodné dôkladného uvaženia: „Kto teda hľadá na obsah, na hlavnú myšlienku, pre toho je rozdiel medzi prísloviím a porekadlom iba vedľajší a celkom nepodstatný; opakujem znovu: zo stanoviska *obsahu*. Kto však chce usporiadať príslovia podľa obsahu, ako to skutočne Čelakovský a Liblinský urobil, ten rozdielom medzi prísloviím a porekadlom iba sám sebe stojí v ceste, rozdeľuje podľa obsahu, čo je rozdelené samo v sebe iba časove alebo formálne.“ A znovu na str. 50: „Zo stanoviska číreho obsahu je prechod medzi prísloviím a porekadlami taký jemný, že neraz nemožno ani udať, či nejaký výrok je naozaj príslovie alebo nie.“ Na str. 90. tohto diela uvádzajú sa slová samotného Čelakovského: „Porekadlo leží práve medzi prísloviím a úsloviami (idiomami), i nepriamo, takže určiť rozdiel medzi týmito dvoma nie je ľahké.“

Ťažkosti, z tohto všetkého vyplývajúce, poznal som pri svojej práci v plnej miere. A to tým väčšmi, že je veľmi mnoho porekadiel, z ktorých by sa len približne dalo odvodiť nejaké poučenie, alebo nijaké. Vyskytujú sa teda príslovia, ktoré sú formou porekadlá, ale sú aj také porekadlá, ktoré ani svojím obsahom nepoukazujú na príslovia.

Teda v snahe nenarušiť rozdiel medzi pojmom príslovie a porekadlo, prišiel som na myšlienku ponechať osobitné záhlavia pre príslovia i porekadlá, no aby sa nenarušila obsahová príbuznosť, rozhodol som sa uviesť *bezprostredne* za prísloviím tie porekadlá, ktoré majú s nimi rovnaký obsah. Tak ako sú dni, patriace ešte do hvezdárskej zimy, ale počasím sú už jarné, tak sú zaiste aj v mojom diele jednotlivosti, prezrádzajúce kolísanie, (Mnohý nájde azda podľa svojho názoru medzi prísloviím porekadlo a medzi porekadlami príslovie, no aspoň nájde pospolu to, čo je príbuzné) ktorému sa nedá vyhnúť. Jednako však dúfam, že celok nezotrie dojem príslovia a porekadla a že tento uľahčujúci spôsob dopomôže v tomto ohľade k zhovievavému úsudku.

Usiloval som sa nadovšetko, aby tá-ktorá veta, pripúšťajúca svojím obsahom viaceré významy, bola uvedená tam, kde v prvom rade patrí, napr.: „Malých zlodejov vešajú, veľkých púšťajú“, teda nie pod záhlavie „Zlodejstvo“, ale pod záhlavie „Nespravodlivosť“. — „Koho Pán Boh chce potrestať, potresce ho na rozum“ nie pod záhlavie „Boh“ ani „Rozum“, ale pod „Falošnosť“, lebo tu je vyjadrený osud ľstivého, čo sa sám zaplietol do osídla. Zložité príslovia som uviedol na toľkých miestach, z koľkých členov sú zložené, napr.: „Ranný dážď, ženský plač, panská láska a aprílová chvíľa — to všetko na zajačom chvoste visí.“ Toto patrí na štyri miesta. — Výroky „Smrť ho tam čakala“, „Smrť tam hľadala“ sú zvláštnym príkladom hlboko ukrytej zásady, hoci sa zdajú iba čírymi úsloviami. Vyslovujú akiste nemennosť osudu, ako: Komu je súdené zomrieť, musí chtiac-nechtiac urobiť to, čím si spôsobí smrť. Preto ho uvádzam medzi prísloviím a tento príklad napomôže tiež pochopiť môj systém.

Niektoré príslovia používame v doslovnom i prenesenom význame, napr.: „Mnoho snehu — málo vody“ má okrem predzvesti počasia aj tento význam: Mnoho priberania sa, hrozieb a pod., malý výsledok. — Niekde by sa zdalo, že sa kapitoly a odstavce zbytočne rozdeľujú, napr. „Boh“ a „Pobožnosť“. V oboch záhlaviach slovo „Boh“ významovo si je veľmi blízke; ale v záhlaví „Boh“ prihliada sa väčšmi k jeho vlastnostiam, kým v záhlaví „Zbožnosť“ väčšmi k ľudským vlastnostiam, určujúcim pomer k Bohu.

Aby sa tie isté slová zbytočne neopakovali a získalo sa miesto, mnohé vety som stiahol, napr.: „Má červené — vyťahané oči; červený — medený nos od pijatiky“, treba pokladať za štyri samostatné porekadlá. (V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme. Pozn. M. K.)

Je správny názor, aby sa každý výrok verne podal v tom nárečí, v akom bol počutý. Lenže tu všetko záviselo od zberateľov. Jedni tomu venovali pozornosť, iní nie. Tak rukopis Paulíny Čorbovej zo starších čias pochádza síce zo Šariša, ale nebol písaný šarišským nárečím. A sú zasa materiály od p. farára J. Kellu z Bardejova zapísané šarišským nárečím a od p. učiteľa L. V. Riznera zo Zemianskeho Podhradia písané nárečím Bošáckej doliny, a ja som ich v tomto podaní s radosťou použil. Podobne som zachoval aj nárečie Príslaví, ktoré vydal Trnka (pozri vyššie), lenže Trnkov pravopis je sám osebe nedôsledný. Nárečie sme rešpektovali aj v príspevkoch dodávaných z Gemera, Novohradu, Spiša a z okolia Modry. (Značkou „Pr. Modra“ sú označené príslovia, v ktorých sa *de, te, ne, le* vyslovuje tvrdo, mäkké *d', l', ň, t'*, tam nepoznajú. Poznačil zberateľ M. Bul'ovský.) Liptov a susedné stolice sa líšia od spisovnej slovenčiny iba nepatrnými odchýlkami, okrem miestneho mäkkenia alebo tvrdej výslovnosti *d, n, t*.

Ďalej pokladám za potrebné povedať niečo o pravosti, rýdzosti slovenských prísloví. Na zásade

výlučnosti nikto nelipne. Dobre slovenské, hoci nie výlučne, je napr.: „Dnes mne, zajtra tebe“. Ba aj také ako „Hlas ľudu, hlas boží“, ľuďom síce menej používané, na radu p. Šujanského, hoci nie bez váhania, som prijal. Hranicu miery mi určovalo, pravdaže, osvojenie si toho-ktorého príslovie v *ľude*, bez ohľadu na to, či príslovie v *ľude* vzniklo, alebo nie. Preto som nebral do úvahy príslovné výroky, vyslovené pôvodne slovenskými spisovateľmi, ale dosiaľ používané len inteligenciou, napr.: „Umom, lebo pasťou“. Ak predsa len jedno-druhé slovenskému ľudu celkom cudzie prekľzlo, za to by, pravdaže, v prvom rade padala zodpovednosť na zberateľov, lebo sami najlepšie vedia, odkiaľ čerpali. Všetky takéto príslovie, o ktorých slovenskosti pochybujem, označil som hviezdíčkou. (V našom vydaní systém označovania hviezdíčkou sme zrušili. Pozn. M. K.) Pri tejto príležitosti pripomínam, že by zberateľ i redaktor mali dávať pozor aspoň na také príslovie, ako: „Koho bohovia nenávideli, učinili ho učiteľom“, t. j. známe „Quem dii odere“ atď. (Zborník Matice slovenskej I.). Čo by z toho bolo bývalo vyšlo, keby som sa nebol spýtal, odkiaľ sú tie a oné výborné príslovie v slovenských kalendároch, ktoré sú vlastne preklady z ruštiny a podobne!

Popri tom, čo som povedal o výlučnosti, treba vziať do úvahy i to, čo napísal Čelakovský pre cudzích vzdelancov: „Často sa stretávame s prísloviami celkom si podobnými u dvoch národov, ktoré v histórii takmer neboli v nijakom styku. Príčina toho väzí najskôr v tom, že hranice praktickej múdrosti alebo rozumu nie sú také presné ako hranice fantázie, vtipu a náruživosti prejavov, a preto sa tá istá veta vždy môže zjavovať v rovnakej podobe na rôznych miestach“. (Dr. Hanuš, Lit. přisl., str. 42.). A tak správne pokladá za chybnú tú domnienku, akoby príslovie, ktoré má paralely v iných jazykoch, bolo z nich prevzaté. Pripusťme aj, že sa mnohé naozaj prevzali; sám dr. Hanuš o tom napísal (str. 47.): „Kto by bol schopný prísne české príslovie oddeľovať od nemeckých, ten by musel mať takú moc, že by celé dejiny českého a nemeckého národa, späť až do najdávnejších korieňov, rozdelil na samostatné časti“. A to platí o všetkých navzájom susediacich národoch.

O tom, že sa príslovie na ceste od úst k ústam nedopočutím alebo neporozumením ich významu aj komolia, presvedčuje napr. príslovie: „Chytrý chytro dostane, ale nevyžiada“, podľa iných „... a lenivý žiada“.

Ak som sa nedovtipil správneho významu každého príslovie, veľmi by ma to mrzelo, no urobil som všade, čo sa len dalo, neľahostajilo sa mi vypytovať sa pp. zberateľov, ktorí mi podľa svojich možností ochotne posielali odpovede. Mŕtvi sú, pravdaže, mŕtvi.

Niektoré príslovie, hoci vtipné, som pre ich hrubú obscénnosť vynechal.

Paralel z Čelakovského som citoval vyše 155 (čísla znamenajú stránky vydania z r. 1852); poľských z Adalberga (Toto slávne a obširne dielo „Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich“, 1894, s. XVIII. a 805. obsahujúce asi 30 000 poľských prísloví, bolo mi požičané láskavosťou p. dr. Pastrnka.) vyše 2 000 (čísla označujú bežné čísla toho-ktorého hlavného slova; D znamená Dopeľnenia; kde niet čísla, tam sa vyskytuje iba jedno príslovie). Maďarských z Erdélyiho „Válogatott magyar közmondások“ v doslovnom znení uvádzam okolo 400. Vyše 60 paralel uvádzam zo zborníkov Vlastivěda slezská, I., zoš. 6, a to čiastočne doslovne, šťastie odkazmi na tento zborník. Citujem aj z časopisu Obzor, vydávaného na Morave. Nemeckých paralel uvádzam iba okolo 100, najmä z Frischbiera „Preussische Sprichwörter und volksthümliche Redensarten.“ Latinských len asi 50. Nemeckých a latinských preto tak málo, lebo som uviedol len tie, ktoré nemá Čelakovský.

Aby bratia Česi a ostatní Slovania mohli slovenčinu správne čítať, nebude od veci, keď upozorním, že sa každé slovenské *e* pred *d*, (*l*), *n*, *t* pokladá za *ě*, a tak sa napr. *nedel'a* číta *něděl'a*. Pravidlo mäkkej výslovnosti *le* zachovávajú len tí, ktorých k tomu núti ich vlastné nárečie, a preto si Česi mäkkenie *le* ako aj *li* nemusia veľmi všímať, ak len nechcú byť slovenskejší ako sami Slováci. Pri *de*, *te*, *ne* je však predsa niekoľko výnimiek, kde sa tieto slabiky vyslovujú tvrdo, a to v prídavných menách, ako: čierne korenie, krásne vtáky, zatiaľ čo príslovka krásne sa číta mätko: krásně; zasiat zrnó, prekliate duše (tvrdo). Tak isto slová ten, tento, teda, teraz, majú tvrdé *te*. Treba pripomenúť aj to, že Slováč neznáša dve dlhé slabiky po sebe. Ale pre pravopis aj tu pripúšťa dr. Czambel niektoré nevyhnutné výnimky (Slov. pravopis, str. 174.). Za dlhú slabiku sa pokladá aj dvojhláska *ia*, *ie*, *iu*, *ô* (*uo*).

Napokon pri vrúcnnej vďake Hospodinovi, že mi pomohol toto ťažké a veľa času vyžadujúce dielo dokončiť, spomínam plný vďačnosti aj na tých, ktorí mi boli pri ňom akýmkoľvek spôsobom nápomocní. Sú to všetci už spomenutí páni prispievatelia, ktorým za ich pozhnanú snahu vyslovujem týmto vďaku. Nech je pozhnaná aj pamiatka už zvečnených zberateľov! Ďakujem najmä velebnému p. farárovi Fr. Šujanskému, najlepšiemu vedomcovi nášmu v odbore príslovnictva, nielen za to, že mi prepožičal svoju bohatú zbierku, ale aj za ochotne podávané vývody a rady.

Vysokoučený p. dr. Pastrnek, ktorý sa ráčil tohto diela s tak veľkou priazňou zastat', a nepadlo mu ťažko sprevádzať tvorenie tohto diela mnohými listami, prispieť radou a pomocou na jeho zdokonalenie, ba čo viac — sprostredkovať jeho vydanie, nech prijme moju najsrdečnejšiu vďaku. Napokon vzdávam svoju úctu a vďaku aj p. t. pánom referentom slávnej Českej akademie za dobré rady a slávnej Českej akademii, ktorá sa v čase nežičlivom pre slovenský literárny život podujala vydať moje dielo.

V Brezne dňa 20. októbra 1896

A. P. Záturský

Edičná poznámka

Dielo A. P. Záturského s pôvodným titulom Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví. Sepsal Adolf Petr Záturský. Předloženo dne 21. května 1896. V Praze nákladem České akademie pro vědy, slovesnost a umění — vydávame v novom, už štvrtom vydaní s názvom Slovenské přísloví, pořekadla a úsloví.

Časový odstup od pôvodného vydania Záturského Prísloví, zložitá situácia, v ktorej dielo vznikalo a bolo vydané, a napokon aktualizácia dnes už klasického diela vyžiadali si pri znovuvydání diela niektoré úpravy.

Záturského Prísloví vydala Česká akademie, podľa jej stanov úvod, titulky, vysvetlivky, teda autorský text, musel byť uverejnený v českom znení. V reedícii tento český text prekladáme do slovenčiny.

Na návrh univ. prof. dr. Andreja Melicherčíka, ktorý si osvojila aj pracovná komisia, určená na schválenie reedičného postupu tohto diela, v druhom vydaní (pri tomto, štvrtom vydaní preberáme celú úpravu takú, aká bola pri vydaní druhom. — *Pozn. red.*) sa zmenilo poradie jednotlivých kapitol, aby utriedenie materiálu lepšie zodpovedalo dnešným edičným hľadiskám pri vydávaní prísloví. V súvislosti s tým bola z pôvodného diela vynechaná kapitola I. a II., odst. 3, 4 a jednotlivé príslovia z ostatných kapitol. Došlo aj k zmene názvov niektorých kapitol. Pomer usporiadania materiálu v pôvodine a v reedícii je tento:

Kap. I. Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina. U Záturského Kap. VII. Stav človeka během věku. Pohlaví. Rodina. Domovina.

Kap. II. Ľudské telo, jeho potreby, choroba a smrť. Zát. Kap. VI. Člověk vzhledem na tělo, smyslnost.

Kap. III. Pomery spoločenské. Zát. Kap. VIII. Poměry společenské.

Kap. IV. Spoločenské triedy, stavy, rod a zamestnanie. Zát. Kap. XI. Zvláštní stavy, rod a zaměstnání.

Kap. V. Majetok a výživa. Zát. Kap. X. Majetek a výživa zvláště.

Kap. VI. Strava, odev, čistota, cesta a tanec. Zát. VII. Jednotlivosti ze života.

Kap. VII. Ľudský rozum. Zát. Kap. III. Rozum a jeho výkon.

Kap. VIII. Všeobecné pravidla moudrosti a opatrnosti. Zát. Kap. IX. Všeobecná pravidla moudrosti a opatrnosti; výstrahy a zkušenosti životní.

Kap. IX. Povaha, mravy a duševné prejavy. Zát. IV. Dojmy, projevy duševní; přirozená povaha a mravy jednotlivé.

Kap. X. Ľudská reč a slovo. Zát. Kap. V. Slovo zvláště.

Kap. XI. Všeobecný priebeh života a príhody v ňom. Zát. Kap. XII. Běh a případnosti života vůbec.

Kap. XII. Dobré a zlé mravy, pravda a viera. Zát. Kap. II. vynechaný oddiel 3, 4.

Kap. XIII. Pranostiky a úkazy přírody. Zát. Kap. XIV. Občasnost a úkazy přírody.

Kap. XIV. Prísloví, pořekadla a úsloví o vlastných menách. Zát. Kap. XVII. Přísloví, pořekadla a rčení vztahující se na vlastní jména.

Kap. XV. Poverové prísloví. Zát. Dodatek. Kap. XVIII. Pověrečná přísloví.

Kap. XVI. Prirovnania a iné výroky. Zát. Kap. XV. Přípodobenství a jiné výroky o činnosti a povaze osob a věcí; o počtu, čase a místě.

Kap. XVII. Rozličné pohovorky a úsloví. Zát. Kap. XVI. Rozličná rčení a úsloví.

Kap. XVIII. Prísloví, pořekadla a úsloví neznámeho významu. Zát. Kap. XXI. Neznámého významu přísloví, pořekadla a úsloví.

Kap. XIX. Z detského sveta. Zát. Kap. XIX. Z dětinského světa.

Kap. XX. Hlasy zvírat a vecí. Zát. Kap. XX. Význam hlasům zvířat (aneb i neživotních věcí) přidávaný.

Roztriedenie tohto druhu folklórnej tvorby na prísloví, pořekadla a úsloví sme ponechali, je v

podstate správne a používa sa dosiaľ. Plynulá hranica medzi príslovím a porekadlom, medzi porekadlom a úslovím, príznačná pre všetky druhy folklórnej tvorby, prejavila sa aj v autorovom usporiadaní materiálu, keď takéto presahy zhŕňa pod spoločné označenie, napr. kap. VII., 8. Rozum a jeho prejavy označuje nadpisom Porekadlá a úslovia. V prípadoch, kde sa tieto druhy zjavne odlišujú, uvádza ich autor osobitne.

Nadpisy oddielov a pododdielov jednotlivých kapitol v zásade zachovávame, využívame, pravdaže, pritom prekladateľské možnosti a štylistickú aktualizáciu.

Záturecký vo svojom diele označuje hviezdičkou príslovia, ktoré pokladá za neslovenské. Keďže v súčasnej folkloristike sa ustálil iný názor na otázku pôvodu prísloví a porekadiel, vynechali sme toto Zátureckého označovanie. Napokon, problémom slovenskosti prísloví sa zaoberá štúdia Dr. A. Melicherčíka.

Záturecký na radu prof. Fr. Pastrnka pripojil k Slovenským prísloviám odkazy na niektoré základné zbierky slovanských a inonárodných prísloví. Paralely zo slovanských zbierok prísloví (F. L. Čelakovského Mudrosloví národu slovanského, Praha 1852, Samuela Adalberga Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich, Vlastivěda slezská I, 1888, moravský časopis Obzor, roč. XII.) včleňuje priamo do textu, kým odkazy na zbierky inonárodných prísloví (latinské príslovia bez uvedenia zbierky, maďarské podľa Jánosa Erdélyiho Válogatott magyar közmondások, Budapest 1862 a nemecké podľa zbierky Frischbierovej Preussische Sprichwörter und volkstümliche Redensarten, Berlin 1865) uverejňuje pod čiarou. V reedícii diela ponechali sme všetky tieto odkazy, pričom v našom texte uvádzame iba paralely z Čelakovského a Adalberga. Paralel z Čelakovského uvádza Záturecký okolo 1500. Označenie Č. 270 znamená Čelakovský, Mudrosloví, 1852, s. 270. Paralel z polskej zbierky Adalbergovej je okolo 2000. Spôsob citovania: Adalb. Ogień 30, znamená S. Adalberg, Księga przysłów, 1894, heslo Ogień. Iný spôsob uvádzania odkazu na Adalbergovu zbierku — Adalb. D. Oko 111 znamená: Adalberg, Księga przysłów, Dopełnienia, heslo Oko č. 111. Odkazy na všetky ostatné zbierky prísloví sme presunuli do poznámok k jednotlivým kapitolám. Viedol nás k tomu fakt, že podstata Zátureckého zbierky nie je v porovnávacom aspekte a napokon rozhodla aj okolnosť nezaťažovať čitateľský charakter reedície priveľkým odkazovým aparátom v texte. K latinským, nemeckým a maďarským prísloviám uvádzame v zátvorke slovenský preklad.

Materiál prísloví, porekadiel a úsloví v rámci jednotlivých kapitol člení ešte Záturecký pod rozličné heslá a tam usporadúva v abecednom poriadku. Jednako nie vždy dôsledne, kombinuje totiž takéto usporiadanie z hľadiska významovej súvislosti. Ponechávame v podstate toto dvojaké autorovo usporiadanie materiálu v snahe nenarušovať priveľmi jeho systém. Usilovali sme sa ho len upresniť, a to v súvislosti s jazykovou úpravou, ktorá v mnohých prípadoch zmenila Zátureckého poradie (zmena v písaní s/z, správne zaradenie hlásky y, ktorú Záturecký chápe len akusticky a kladie za i a pod.).

Záturecký uvádza veľké množstvo variantov k základnému zneniu príslovia či porekadla. Tento fakt zvyšuje odbornú hodnotu diela a aktualizuje ho i z hľadiska súčasnej folkloristiky. Autor bol azda úspornými dôvodmi nútený uvádzať varianty v skratke. Z variantu uvádza totiž len tú časť, niekedy len jedno slovo, ktorým sa určité príslovie alebo porekadlo odlišuje od základného znenia. Napr.: Najskôr užuj, potom jedz — rec — vyslov! V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme v plnom znení, teda: Najskôr užuj, potom jedz! — Najskôr užuj, potom rec! — Najskôr užuj, potom vyslov! Rozpisujeme ich jednak pre hodnotu, akú folkloristika pripisuje variačnému procesu folklórnych žánrov, a jednak pre lepšie a zreteľnejšie porozumenie textu; neraz totiž častým skratkovitým uvádzaním trpí zrozumiteľnosť najmä zložitých výrokov.

Na rozdiel od originálu sceľujeme alebo vôbec vynechávame také výroky, kde autor uvedením spisovného i nárečového tvaru jedného a toho istého slova mylne vytvára variant. Napr.: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní — štverní. Ponechávame len jedno znenie: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní. Podobne: Má vlčiu hmlu — mihu — mhlú. Preberáme len znenie: Má vlčiu hmlu. V opačných prípadoch, kde ide o typický variant a Záturecký ho uvádza ako samostatný základný výrok, v našom vydaní ho zaraďujeme na správne miesto, totiž ako variant k základnému výroku. A zasa rozpájame príslovné výroky, ktoré majú hodnotu samostatných výrokov základného charakteru a Záturecký ich radí mylne ako varianty. Napr.: Čas je drahý. — Čas nečaká nikoho. — Čas ťa naučí. — Čas uteká. — uvádzame každý výrok samostatne, pretože obrazové jadro a tým aj význam týchto prísloví je rozdielny.

Týmto odlišným usporiadaním sa čiastočne zmenil rozsah zbierky, takže, hoci sme zachovali Zátureckého orientačné označovanie prísloví po piatich, naše čísla nie vždy zodpovedajú číselnému

označení v pôvodine.

Poznámky a vysvetlivky uvádza Záturský jednak vo vlastnom texte, jednak pod čiarou. V tomto vydaní prísloví všetky poznámky a vysvetlivky k jednotlivým kapitolám zaradujeme hneď za príslušnú kapitolu a označujeme číslom príslovia, na ktoré sa poznámka vzťahuje. Poznámkový a vysvetlivkový materiál má dvojité autorstvo. Prevzali sme mnohé Záturského poznámky — v reedícii ich označujeme Z. Nepreberáme tie, kde autorovo vysvetľovanie nie je výstižné, je prinaivné, kde význam výroku je dnešnému čitateľovi zrejmy, a najmä vynechávame tie poznámky, ktoré boli určené českému čitateľovi, a teda týkajú sa najmä jazyka. Štylizáciu prevzatých vysvetliviek sme v niektorých prípadoch upravovali, alebo sčasti nahradzovali novou. Skratka Šuj. sa týka niektorých prevzatých vysvetliviek Františka Šujanského. Do oddielu poznámok sme presunuli paralely z moravských, sliezskych, maďarských, nemeckých a latinských zbierok prísloví, ako aj odkazy na niektoré menšie pramene.

Vo svojich poznámkach sme sa usilovali vysvetliť historické, geografické, etnografické a folklórne skutočnosti, o ktorých sa v texte hovorí. Usilovali sme sa poukázať aj na zmysel a obsah výrokov, ktoré by sa mohli mylne chápať. Sme si vedomí, že poznámkový aparát, vysvetľujúci nesmierne myšlienkové bohatstvo prísloví, by mal byť predovšetkým spracovaný s hlbokým ponorom do kultúrnej histórie, žiaľ, toto je zatiaľ odbor u nás primárne pestovaný. Jednak nevyhnutnosť všeobecného kultúrno-historického hľadiska prechádza na ďalšie práce o slovenských prísloviach.

Vlastný text prísloví, porekadiel a úsloví predstavuje po stránke jazykovej dosť zložitý problém. Ako uvádza Záturský v úvode k svojmu dielu, je tento materiál najrozličnejšieho časového autorského pôvodu a je publikovaný v spisovnom i nárečovom znení. Zo zachovanej Záturského pozostalosti sa nedalo dosť dobre zistiť, nakoľko on sám upravoval príspevky, ktoré mu zasielali spolupracovníci, alebo ktoré sám excerpoval z publikovaných zbierok. Dá sa však takmer s určitosťou predpokladať, že mnohé z použitých príspevkov zberateľov upravoval. Svedčí o tom korešpondencia s Jánom Vansom o prísloviach z Gemera alebo s Jánom Makovickým o prísloviach z Liptova (Lipt. archív MS), ako aj s inými spolupracovníkmi, s ktorými sa radí, v ktorom nárečovom znení uvádzať duplicitný materiál, alebo žiada vysvetlenie jemu neznámych nárečových výrazov.

Pri jazykovej úprave Záturského Prísloví sme sa usilovali zachovať autorov zámer, no súčasne sme mali na zreteli čitateľské poslanie tohto diela v súčasnosti, a to vyžadovalo ohľad na súčasnú formu spisovnej slovenčiny. Keďže príslovie i porekadlá ako druhy folklórnej tvorby tradičného charakteru majú do značnej miery ustálenú štylisticko-syntaktickú podobu, dovolili sme si menej zásahov do syntaxe a stavby viet, zato dôslednejšie sme postupovali pri prenesení diela do dnešnej hláskoslovnej podoby. O postupe v nárečových textoch sa zmiňujeme osobitne.

Jazyková úprava sa netýka napospol všetkých javov pociťovaných z hľadiska súčasnej spisovnej normy ako nesprávne, či zastaralé. Ide predsa o druh folklórnej tvorby so špecifickými, ustálenými znakmi, a tie sme rešpektovali. Takýmito špecifickými znakmi sú okrem iných archaizmy, ako napr. tvary *jest, jesto, nejest, nenie*, ktoré ponechávame.

Slovesné tvary typu *dadia* ponechávame miesto novších *dajú, strižie, strižu* miesto *strihá, strihajú*.

Archaický tvar ponechávame v prípadoch, kde má rytmickú funkciu: *Čo rekne, to brechne*.

Podobne z toho istého dôvodu nechávame väzbu *blázny byť*.

Ponechávame staršie väzby ako: Človek je iba dotiaľ človekom, kým si slova stojí. Jednu ovcu mal, svojím salašom stál. Prázdno ani týždňom pred stvorením sveta. Zlodej hľadá plnej komory a dôjde i pustej. Pasie oči po človeku. Vypovedal mu z priateľstva. Chodíš v hosti, čakaj i ty hostí. Hlad psa brat. Za fašiangy pôst.

Zachovávame staršie tvary v skloňovaní: *po nociach, po Hodiech*, i v prídavných menách: *Kto postižen, ten ostrižen*.

Do dnešného spisovného spôsobu prepisujeme tvary — Bôh — Boh, živôt — život, mlúvi — vraví, hovorí.

Podľa dnešnej pravopisnej normy píšeme:

osobné mená: Hrehor — Gregor, mená obyvateľov utvorené od zemepisných mien alebo iným spôsobom: Handelčan — Handelec, Lupták — Lipták.

Názvy krajov, miest a dedín upravujeme do dnešnej podoby:

Bariov — Bardejov, Bruzník — Brusník, Stryhová — Strehová, Potor — Pôtor, Turec — Turiec.

Adjektíva utvorené od zemepisných mien píšeme malou literou:

Bardiiovský — bardejovský, Bytčiansky — bytčiansky, Kurimský — kurimský, Tunežický —

tunežický.

Malou literou píšeme adjektíva v spojení ako: Apríľová chvíľa — aprílová chvíľa, Krupinské víno — krupinské víno, Jakubský roj — jakubský roj, Michalská jahoda — michalská jahoda.

Dĺžku samohlások upravujeme podľa spisovnej normy.

Zmeny v kvalite spoluhlások robíme v takýchto prípadoch:

v prostried' — vprostred, pomodz — pomoc, nehať — nechať, nehtami — nechtami, chudopacholsky — chudopaholsky, jelennie — jelenie, vinnový — vinový, bociaň — bocian, muríň — murín, bôrg — borg, chôr — chór, môhol — mohol, rôjiť sa — rojiť sa, shovôrčivý — zhovorčivý, živôt — život, porod — pôrod, škriňa — skriňa, plášty — plásty, zkušuje — skusuje, svatba — svadba.

Hláskoslovné zmeny v cudzích slovách zdomácnelých:

galije — galeje, Heródes — Herodes, honor — honór, indicho — indigo, káplonka — kaplnka, kvestári — kveštári, lekcija — lekcia, mezerija — mizéria, natúra — nátura, prépošt — prepošt, summa — suma.

Písanie a/ä, s/z, y/i, l/l' a pod. upravujeme podľa dnešného pravopisného úzu, podobne upravujeme aj jotáciu.

Aj asimiláciu upravujeme podľa dnešného úzu:

bratčok — braček, céra — dcéra, detsku — decku, jeľa — jedľa, riedčica — riečica, salo — sadlo.

Iné hláskoslovné zmeny, ktoré sme ešte vykonali v zmysle súčasných požiadaviek spisovného jazyka:

búzy — fúzy, na čertvzjať a — na čertvzatie, darobniny — daromnice, grib — hrib, hoďajaký, hoďakomu — hocijaký, hocikomu, od hodinák — od hodiniek, nazpak — naspäť, choc — hoc, chotčo — hocičo, chodák — chodec, choť a — hoci, jarmark, jarmak — jarmok, kotál — kotol, krasta — chrasta, krielce — krídelce, na kriedlach — na krídlach, krú — krv, kovať — kovať, kvoka — kvočka, ledvác — ledva, lež — lož, mesto — miesto, mudrec — mudrc, nahromaždil — nazhromaždil, naozajst — naozaj, nevždy — nie vždy, nejel — nejedol, nestarejú — nestarajú, nevyžmýchaný — nevyžmýkaný, nezrady — znevrady, odkap — odkvap, ošal — ošiaľ, pavnička — panvička, pesstvo — pestvo, píšťalky — píšťalky, pohrab — pohreb, pradza — priadza, prepasť — priepasť, pramier — pranier, prez — cez, provrieslo — povrieslo, prú — prv, rubár — rubáč, smrčina — smrečina, sňah — sneh, spravodlivosť — spravodlivosť, sriebro — striebro, stajeň — stajňa, šerha — šarha, štestia — šťastie, tiskne — tisne, trpelivosť — trpezlivosť, uhorený — ohorený, umrláčik — umieráčik, vynde — vyjde, vyzvliecť — vyzliecť, vyzvliekať — vyzliekať, zapre — zavre, zvetrel — zvetril, žleb — žľab, žlt' — žlté.

V tvarosloví sme urobili zmeny v prípadoch ako:

nominatív pl.: bociane — bociany, husy — husi, motúze — motúzy, plúce — pľúca, prse — prsia, duchy — duchovia,

lokál pl.: háboch — hábach, ovsy — ovse,

inštrumentál pl.: so psý — so psami, zo zlatýma rukama — so zlatými rukami.

V prídavných menách sme urobili tieto úpravy:

nominatív sg. m. zakončený -lý, -ní meníme na dnešnú normu: shnilý — zhnilý, srastlý — zrastený, ustalý — ustatý, zbesnelý — zbesnený, zdívelý — zdivený, každodenní — každodenný a pod.,

genitív sg.: bližnieho — bližneho,

nominatív sg. fem. zakončený na -ia meníme na -á: dolnia — dolná, kostolnia — kostolná, polnia — polná, pozadnia — pozadná, prostrednia — prostredná, rannia — ranná, sobotnia — sobotná,

nominatív pl. n. na -ie meníme na dnešný spôsob: večernie — večerné, zadnie — zadné, zimnie — zimné.

Tvar privlastňovacích prípadných mien ako napr. Cigánove deti meníme na dnešný tvar Cigánove deti.

V používaní zámen urobili sme zmeny v prípadoch ako: jedneho, jednoho — jedného, oňho — o neho, kyeho — kiego (náreč.).

V neurčitkoch a časovaní slovíet urobili sme oproti originálu viaceré zmeny:

Tvary slovíet podľa tzv. druhej triedy v minulom čase upravujeme podľa dnešnej normy: nestihnul — nestihol, zabudnul — zabudol.

Krátko tvary v neurčitku i v časovaní nahrádzame tvarmi zdĺženými:

boleť — bolieť, smeť — smieť, sovreť — zovrieť, vraveť — vraviť, vytrezveť — vytriezviť, vyvraveť — vyvraviť, zmúdreť — zmúdrieť, povedlo — poviedlo, vytekly — vytiekli, chváľa — chvália, práša — prášia.

Príslovky, ktoré sa v diele píše zväčša rozdelené, upravujeme do dnešnej podoby:

dobre že — dobreže, do čista — dočista, kde že — kdeže, na čas — načas, načo že — načože, na dobre — nadobre, a pod.

Podľa dnešnej spisovnej normy píšeme spolu niektoré častice:

chvala Bohu — chvalabohu, nedaj Bože — nedajbože, poručeno Bohu — poručenobohu, Verím boha — verímboha, z mŕtvych vstania — zmŕtvychvstanie.

Skladbu, stavbu a radenie viet sme upravovali len v tých prípadoch, ktoré sa nijako nezrovnávajú s dnešnou spisovnou normou, napr.:

1. Vázby znejúce cudzo v slovenčine nahradili sme bezprostrednejším výrazom: Čert má moc cukru, aj hriech robí sladkým. — Čert má moc cukru, aj hriech osladí. — Vól hodsbyš ho prez celý svet previedol, ten len volom bude. — Vola hocbys cez celý svet previedol, len volom bude. Nech sa sto hromov treskne doň! — Nech sto hromov treskne doň!

2. Spojenia ako: utrhne si, nemudruj sa, učiť sa čomu, žartovať sa, sme pozmenili na dnešné tvary: odtrhne si, nemudruj, učiť sa čo, žartovať.

Slovosled sme upravili v takýchto prípadoch:

1. kde sa nám inverzia videla neúčelná: Keby reč jeho bola mostom... pozmenili sme na: Keby jeho reč bola mostom... Múdre ucho nedbá na hlúpych ľudí reči. — Múdre ucho nedbá na reči hlúpych ľudí. — Darma hrniec čierny umývaš... Darma čierny hrniec umývaš... Každý súci do vojny, čo kričať vie. — Každý súci do vojny, čo vie kričať.

2. kde znenie výroku zdá sa byť ústupkom abecednému zadeleniu pod určité heslo, alebo odvodením z iného jazyka: Pes aký do chrámu, taký z chrámu. — Aký pes do chrámu, taký z chrámu. — Črviak, keď sa do chrenu zažre, myslí... Keď sa červík do chrenu zažre, myslí...

3. kde ide o násilný slovosled: Ak ho na trhu nevyšteká mäsiar, na kláte ho nevyseká. — Ak ho mäsiar na trhu nevyšteká, na kláte ho nevyseká. Len ho za strašidlo vstrčiť do konopí na vrabce. — Len ho do konopí vstrčiť za strašidlo na vrabce.

Tam, kde sa nám znenie výroku videlo rozvlácnym, vynechali sme zbytočnú časť; výrok nadobudol týmto zásahom rytmickosť:

Požičaj žobrákovi koňa a utečie ti aj s ním. — Požičaj žobrákovi koňa, utečie ti aj s ním. Ten má v hlave hlúby, kto čo zvie, hneď vytrúbi. — Ten má v hlave hlúby, čo zvie, hneď vytrúbi. Poradiť sa od kozuba a od baby. — Poradiť sa kozuba a baby.

Slovosled originálu sme ponechali v takých prípadoch, kde má zrejmu rytmickú funkciu, napr.: Bolí hanba.

Interpunkciu sme dôsledne prispôbovali dnešným pravopisným zásadám, hoci v prísloviach interpunkcia nemá len gramatickú funkciu, ale zdôrazňuje špecifickú dvojdielnu formu prísloví. Napr.: u Záturského príslovie Staroba hotová choroba, meníme takto: Staroba, hotová choroba.

Interpunkciu po vokatívach a po rozkazovacom spôsobe autor nepoužíva dôsledne. Jednako pridržali sme sa jeho spôsobu označenia interpunkcie, pretože vo výroku, ktorý má síce podobu rozkazovacej vety, môže ísť niekedy len o radu. Takéto výroky preberá autor často z knižnej predlohy a v tom kontexte mohol mať výrok rozličnú funkciu, preto sú takéto prípady raz označované bodkou, raz výkričníkom.

Niektoré príslovné výroky i porekadlá sú označené úvodzovkami. V našom vydaní úvodzovky rušíme, lebo sú v zaradení výroku do zbierky prísloví zbytočné, i keď pochádzajú azda z knižného textu, ktorý sa nám nepodarilo zistiť. Podobne rušíme úvodzovky v prípadoch ako: „bodajzdrav“ — bodajzdrav, „pamodaj“ — pamodaj. Krosná nepotrebujú behúňa, ale „sed“ u mňa“. — Krosná nepotrebujú behúňa, ale sed u mňa.

V snahe zjasniť text, ktorého význam znejasnel vynechaním niektorého vetného člena, uvádzame tento člen v zátvorke: Pomsta i na chromom dôjde. — Pomsta i na chromom (koni) dôjde.

Opravili sme tlačové chyby i čechizmy, ktoré vkrli do diela azda sadzačovým zásahom, hoci niekedy mohli byť aj v rukopise. Ide o prípady ako:

chceš-li — ak chceš, hněv — hnev, jestli — ak, jícen — pažerák, mlha — hmla, nezapomínej — nezabúdaj, slunce — slnce, svoboda — sloboda, tkadlec — tkáč, zač — po čom, za čo, zítra — zajtra.

Ponechali sme však v čechizovanej forme príslovia a porekadlá typu: Snům nedej nás mámiti, pričom sme v poznámkach vysvetlili ich pôvod.

V Záturského zbierke Prísloví vyskytujú sa, i keď nie vo veľkej miere, niektoré príslovia, porekadlá a úslovia v nárečovom znení. Zastúpené sú takto západoslovenské, východoslovenské, ba aj niektoré

okrajové nárečia, ako napr. nárečie spišských a oravských goralov.

V tejto súvislosti treba uviesť, že nárečový zápis nie je ani dôsledný, ani verný. Poväčšine v prísloviach nárečového znenia sa vyskytujú znaky vtedajšej spisovnej normy. Pretože nemáme možnosť porovnať tieto výroky so znením, v akom ich Záturskému dodali zberatelia, upustili sme od dôslednej úpravy takýchto prísloví dvojakého jazykového systému.

Nárečovú formu prísloví a porekadiel sme menili na spisovnú, ak išlo o výrok známy všeobecne, napr. Statečnosť na večnosť. — Statočnosť na večnosť. Pil zemrel, nepil zemrel. — Pil zomrel, nepil zomrel. Ve si se dorejdiu. (Gemery) — Veď si sa doriadil. Vele rečí skaza. — Veľa rečí skaza.

Tam, kde autor uvádza veľmi nedôsledný nárečový zápis, totiž keď takmer celý výrok je v spisovnej forme a len jeden výraz nárečový, a ani nejde o výrok špecificky sa viažuci k nárečiu určitého kraja, uvádzame tento nárečový výraz v spisovnej reči. Takto sme pozmenili ojedinelé nárečové slová na spisovné tvary, ako: handár — handrár, ľateže — ľadťeže, ociera sa — obtiera sa, pícha — pichá a pod.

Osobitným prípadom sú príslovia z Trnkovej zbierky Príslovia Slovákův moravsko-uherských, Brno 1831, ktorú Záturský takmer celú uviedol vo svojom diele, ba aj so zložitým Trnkovým grafickým označením výslovnosti, napr.: Nenie horšia, jako keď sa chudobný na kon dostane. — Myš do dědiny němohla, tekvicu něsla. — Víačša sín než dóm. Všetky Trnkové príslovia, pokiaľ sa u Záturského vyskytli, sme prepisovali do spisovnej normy: Budi čnostný, budeš šťastliv. — Bud' čnostný, budeš št'astlivý.

Zásadne sme nárečové znenie zachovávali tam, kde nárečovosť je základom rýmu a najmä rytmu, alebo kde ide o výrok špecificky zviazaný s určitým krajom:

Dobrym škodí, kto zlym hoví. — Kde sa lesní, tam sa klesní. — Na svätého Vida, čo nebude nikdy. — Vzdychá ako sýty nad jelity. — Zo skúsenia poučenia. — Kto nepilnuje svego, kyjom do tego. — Neufaj sa v kvece, až je plné vrece. — Keď zarodí grozlák, napije sa každý soplák.

Z hľadiska jazykovej úpravy v prípadoch nárečového znenia sme len upresňovali prepis podľa dnešných zásad transkripcie nárečových textov pre čitateľské potreby. Neoznačujeme mäkkosť slabík *de, te, ne* a rozlišujeme znaky *i* a *y*. Zato vo východoslovenských nárečiach označujeme *l'* (na rozdiel od autora) a používame aj rozlíšenie *č, ž, š* — *ć, ź, ś*. Takisto sme sa usilovali na správnu mieru uviesť označenie kvantity.

Slovník menej známych a nárečových výrazov sme zostavili nezávisle od slovníka Záturského, ktorý pri vysvetľovaní slov musel brať ohľad najmä na českého čitateľa. Bohatstvo slovnej zásoby, ktorou sa realizujú obrazy prísloví, porekadiel a úsloví, je mnohostranné. Niektoré výrazy ani napriek odbornej konzultácii sa nám nepodarilo zistiť, ich význam bude teda čitateľovi čiastočne zrozumiteľný len z kontextu.

Záturský vypracoval k Prísloviám register, ktorý mal umožniť orientáciu v tomto diele veľkého rozsahu. No systém, na základe ktorého je register vypracovaný, tomuto účelu nezodpovedá. Záturský jednak neregistruje každý výrok, a tie, ktoré registruje, vlastne opakuje takmer v ich plnom znení, alebo v obsahovej skratke.

Pretože z hľadiska súčasnej paremiológie súborné vydanie prísloví nemá nijakú odbornú hodnotu bez registra, vypracovali sme k Záturského Prísloviám register podľa nových paremiologických zásad, a to utvorením hesiel podľa tematického alebo obrazového jadra príslovia, porekadla, ba aj úslovía. Naposledy takýmto spôsobom vytvoril register k vydaniu Čelakovského Mudroslovía v r. 1949 Karel Dvořák. Pri tomto systéme každý výrok je zachytený najmenej jedným heslom, vystihujúcim jeho obrazové jadro alebo tému. Počet hesiel k jednotlivým výrokom závisí od ich formy. Napr. výrok: *S ohňom nežartuj, vode never*, — je zachytený v registri pod dvoma heslami: *oheň a voda*. Príslovie *Kto zrubí, ten hubí, kto muruje, ten bubnuje*, — je uvedený pod štyrmi heslami, a to *zrubíť, hubiť, murovať, bubnovať*. Okrem tematického jadra zachycujeme niekedy aj orientačné slovo, napr.: *Vysmieva sa kotel hrncu a oba sú čierni*. Uvádzame okrem tematického jadra *vysmievať* sa aj orientačné slovo *kotel, hrniec*. V prípadoch, kde ide o prirovnanie, napr. *čierny ako havran*, hľadá ako striež, čuší ako sysel' v diere, ku ktorým sa vzťahuje množstvo variantov, v registri uvádzame základné stabilné heslo — *čierny ako, hľadiť ako, čušať ako*; z druhej časti prirovnania vytvárame heslo, len ak ide o nezvyčajné prirovnanie.

Výroky rovnakého obsahu, napr. preklínania, zlorečenia, orientačne uvádzame pod heslom, ktoré sa vo všetkých vyskytuje, v tomto prípade slovo *Bodaj*; obrazové jadro v heslovitej podobe uvádzame len pri výrokoch zložitejších, napr.: *Bodaj ho nevôľa, a to tá zlá metala!* sa v registri vyskytuje pod

neslom *nevoľa* a orientačne pod heslom *bodaj*.

Príslovia, v ktorých sa vyskytuje spojenie *starý človek*, *rozumný človek*, *chudobný človek* uvádzame len pod heslom *starý*, *rozumný*, *chudobný*, pretože sú základným nositeľom významu.

Metaforické vyjadrenia v prísloviach ako napr. — *boží dar* (chlieb), *posol boží* (smrť), *boží gajdoš* (organista), *zlá voda* (poverové) uvádzame v registri ako heslá.

Podobne v registri sme uviedli všetky osobné mená, mená národov, zemepisné názvy krajov, miest, riek a pohorí, pokiaľ sa vyskytujú v príslovných výrokoch.

Duplicitné výrazy (kniha, knižka — klepanie, klepotanie a pod.) uvádzame len pod jedným heslom.

Negatívne tvary sa v registri vyskytujú v pozitívnej forme; čiže pod heslom *dať*, *vedieť*, *šťastlivý* treba hľadať aj heslá *nedat'*, *nevedieť*, *nešťastlivý*.

Heslá, ktoré sme utvorili z nárečového znenia príslovia, uvádzame v spisovnej forme: *hiba* — chyba, *bida* — bieda. Výnimku tvoria špeciálne odborné výrazy vyskytujúce sa v nárečovej podobe ako *grozlák* (západoslov. — druh vína), čo uvádzame v pôvodnom znení.

Do registra sme nepojali rozličné výrazy, napr. vyjadrujúce množstvo, ktoré však netvoria nijaký obraz. Ide o prípady ako *ničového nič*, *ani zbla*, *ani zmeň*, *do byle* a pod. Čitateľ ich nájde v podrobnom obsahu diela pod názvom Počet.

Z podobných príčin, nejde totiž o skutočné príslovia ani porekadlá, ba ani úslovia, nepojali sme do registra výroky z kapitol XVII, 19 a — e, bb — h, 20, 21. Takisto sme netvorili heslá z dodatkových kapitol, XIX. Z detského sveta a XX. Hlasy zvierat a vecí.

Napokon do registra ani do slovníka sme neuviedli prezývky, nadávky a slovné vyjadrenia jednotlivých stavov a vlastností, ktoré uvádza autor na konci jednotlivých oddielov; čitateľ ich nájde podľa obsahu knihy.

Register je sádzaný jednak základným typom, a jednak kurzívou. Prvý prípad tvoria heslá vytvorené z jednorazových výrokov. Kurzívou vytlačené heslo je titulom oddielu, väčšieho či menšieho, v ktorom sú zhrnuté viaceré príslovia alebo porekadlá s tým istým obrazovým jadrom alebo témou.

Číslo uvedené za heslami registra znamenajú kapitolu a v nej číslo príslušného výroku.

Naostatok chceli by sme pripomenúť, že akokoľvek podrobne vypracovaný register k zbierke prísloví a porekadiel neumožňuje takú rýchlu a mechanickú orientáciu, akú poskytuje slovník, hoci register má slovníkovú podobu. Predpokladáme, že spisovateľ, prekladateľ alebo pracovník z odboru folkloristiky bude predovšetkým popri využívaní registra čítať aj samotné texty.

Dr. Mária Kosová

1. O držaní a pohyboch tela

Behať (behá, behal, beží, bežal, lieta, lietal, letí, letel)

Behá, akoby ho hnali.

Behá, akoby mu hlava horela. — Beží, akoby mu zem pod nohami horela. Č. 636.

Behá, akoby mu kečku podpálil. — Behá, akoby mu zadok podpálil.

Behá ako besný.

5

Behá ako besná strela. — Behá ako jasná strela. — Behá ako ohnivá strela.

Behá ako bez duše. — Behá ako bez rozumu. — Behá ako bez hlavy.

Behá ako diablom posadlý.

Behá ako divý.

Behá ako hrnavica. — Behá ako návoj. — Behá ako pudivietor.

10

Behá ako pes bez chvosta.

Behá ako s nasoleným zadkom. — Behá ako s nasoleným chrbtom.

Behá ako sršeň.

Behá ako šialený.

Behá ako vietor. Č. 582.

15

Behá ako zdivený. — Behá ako zdivočený. — Behá ako zjašený. — Behá ako spochabený. — Behá ako zvetrený.

Behá ako živé striebro.

Behá, dobreže po hlave neletí. (Pozn. 77.) *Adalb. Latać 13. Szalony.*

Cvála ako kôň bez puta. — Cvála na zlomkrky. *Adalb. Latać 22.*

Čupí ako sysel' v diere. — Čupí ako h... v trávě.

20

Čuší, ako čo by ho ani nebolo. — Čuší ako jazvec v diere. — Čuší ako myš v diere. — Čuší ako s teplým báľšom. — Čuší ako s teplým osúchom. Č. 504. — Čuší ako voš pod chrastou. — Čuší ako zajac v chrasti učupený.¹

Driape sa ako koza na šíp.

Drží sa ako h... v perí.

Drží sa ako regiňa.²

Drží sa ho ako kotúcie. — Drží sa ho ako repície. — Drží sa ho ako pijavica.

25

Hádže sa ako had. — Hádže sa ako vretenica.

Hnieždi sa ako sliepka na vajciach. — Hnieždi sa ako hus na vajciach. *Adalb. Sadowić się*

¹Čuší ako voš... — Maď. znenie: Hallgat mint a tetű a var alatt. (Čuší ako voš pod chrastou.)

²O hodnej, strojnej žene. Z.

Chodí (drží sa), akoby ražeň zjedol. — Chodí, akoby ražeň zhltoľ. — Chodí ako kačica. — Chodí ako kura v klonke. — Chodí ako na drôťkoch. Č. 636. — Chodí ako na strunách. — Chodí ako taká maškara. — Chodí ako teľa po ľade. — Chodí ako vykrmená hus. — Chodí ako zmok. — Chodí ako zmoknutá vrana. — Chodí ako zmoknutá sliepka. Č. 575. — Chodí, len sa tak osieva. — Chodí, len sa tak kýva. *Adalb. Osowiec 1, Wrona, Siedzieć 85, Kura.*

Chodí za ním ako cecok za materou. — Chodí za ním ako pes. — Chodí za ním ako teľa za kravou. Č. 636. — Chodí za ním ako tŕňa za človekom. *Adalb. Chodzić 43, Ciele 44, Cień.*

Ide ako Rusniak s drabinou. — Ide ako Poliak s rebríkom. — Ide ako slepý. — Ide ako voslep. *Adalb. Iść 14.* — Ide ako z masla voz. — Ide, len čo noha nohu minie. — Ide, čo mu nohy stačia. — Ide z nohy na nohu.³

30

Ide naspak ako rak.⁴

Kráčal, akoby bol novej sily doňho nalial.

Krčí sa ako babí pes.

Kruci še jak furman s batohem. — Verci še jak furman s batohem. *Východoslov.*

Krúti sa ako hoja. — Krúti sa ako kvoka v zrebách. — Krúti sa ako motovidlo. — Krúti sa ako straka na kole.

35

Lezie ako rak. — Lezie ako slimák. *Adalb. Lezić 1, 3.*

Leží ako drob. — Leží ako mŕtvy. — Leží ako zabitý. — Leží ako snop. *Adalb. Lezeć 8, Nie żywy.*

Mece sa ako nasolená žaba. — Mece sa ako pes na reťazi. — Mece sa ako popálený had. — Mece sa ako ryba v saku.

Moce sa ako motovidlo. — Motá sa ako motovidlo. — Motá sa ako prd v gatiach. *Bošacka dolina.* — Moce sa ako zlý peniaz.

Myká sa ako syseľ na motúze.

40

Natiahol sa ako struna.

Nemôže sa vymotať ako Matúš kantrov. *Prešpor. stol.*

Nestratí sa ako deravý groš.⁵

Obchodí ako Hološka okolo pekla. — Obchodí ako kocúr okolo horúcej kaše. *Adalb. Chodzić 15.*⁶

Obchodil ho ako Gondu s Božím telom.

45

Obracia sa ako jelito v hrnku. — Obracia sa ako motovidlo vo vreci. Č. 541.

Obskakoval ako mačka okolo myši. *Bošacka dolina.*

Odcupol ako kameň zo strechy. — Odcupol ako hruška.

Odišiel ako s teplým koláčom. — Odišiel ako s hrdým koláčom. *Gemer.*

Omyká sa ako holý v trní.

³*Ide ako Rusniak...* — Nemotorne. Z.

⁴Aj o spiatocníctve vôbec. Z.

⁵Groš, dávny peniaz malej hodnoty; uprostred býval predierkovaný a navliekal sa na šnútku.

⁶*Obchodí ako kocúr...* — Maď. znenie: Forgóldik mint a macska a forró kása körül. (Obchodí ako mačka okolo horúcej kaše.)

50

Oškľba sa ako kura.

Otvoril ústa ako gáple. — Otvoril ústa ako na záplach. — Otvoril ústa ako vráta. — Otvoril celé vráta.

Pletie sa ako smet' v mlieku.

Ponáhľ'a sa ako rak s kvasnicami. Č. 541. — Ponáhľ'a sa ako švec na jarmok. Č. 637.

Prášil, že ani dverí nehľadal.

55

Preletel, akoby okom mihol. — Preletel ako páper. — Preletel ako strela. — Preletel ako vietor. *Adalb. Latač 27, Stržala.*

Premáva sa (prevláča sa) ako mačka s mačaty. — Premáva sa ako slepý jašter po daždi. — Prevláča sa ako zlô. — Prevláča sa ako zmok. — Premáva sa ako uvláčené kurča. — Prevláča sa ako zmoknuté kurča.

Previeva sa po povetrí ako mátoha v noci.

Priletel ako šarkan. — Prihrmel ako šarkan.

Pripálil ako zbesnený. — Prikúril ako zbesnený.

60

Scepenel ako kôň.

Sedí ako čert na duši. — Sedí ako črap. — Sedí ako drozd na haluzi. — Sedí ako h... v tráve. — Sedí jak homolka. *Modra.* — Sedí ako kvoka na vajciach. — Sedí ako kukučka. — Sedí ako malý dráček. — Sedí ako päť peňazí. — Sedí ako pencil. — Sedí ako stará baba. — Sedí ako šiška. — Sedí ako totka na Hody. *Adalb. Siedzieć — na gałęzi.*⁷

Schytil sa, akoby strelil do neho.

Skáče ako kobyľka.

Skákala do mňa ako taká jasietka. *Šuj.*

65

Skapal, ako keď guľka z bielka nadutá prskne. — Skapal ako Múčkov peniaz.

Stojí, akoby bol k zemi primrzol. — Stojí, akoby ho do zeme vbil. — Stojí, akoby ho do zeme zarazil. — Stojí, akoby ho prikoval. — Stojí ako drevená Mara. — Stojí ako drevený Jano. — Stojí ako drúk. — Stojí ako Hoja Ďund'a. — Stojí ako hriech nad dedinou. — Stojí ako lipa pri kostole. — Stojí ako odkopaný stĺp. — Stojí ako o stĺp prikovaný. — Stojí ako palica pri dverách. — Stojí ako pribitý. — Stojí ako socha. — Stojí ako stĺp. — Stojí ako stĺpica. — Stojí ako svätý na moste. — Stojí ako svätý pri ceste. — Stojí ako klát. — Stojí ako vřba. — Stojí ako skamenené slovo. — Stojí ako skamenený.⁸

Stratil sa ako dym. — Stratil sa ako gáfor. — Stratil sa ako lanský sneh. — Stratil sa ako mak v zemi. — Stratil sa ako smrad. — Stratil sa ako vietor. — Stratil sa, len smrad po sebe nechal. — Stratil sa, že ani smradu po ňom nezostalo. — Stratil sa, že ani šľaku po ňom nezostalo. — Stratil sa ako živé striebro. *Bošácka dolina. — Adalb. Stracić się 3, Zniknąć 4.*

Tacká sa ako kačka. — Tacká sa ako opitý.

Ťahá sa ako vlk po bruchu. — Ťahá sa od zeme do zeme ako had po Brtomile, keď ho zem prijať nechce.

⁷*Sedí ako črap.* — O kvočke, sediacej na vajciach. — *Sedí ako homolka.* — Tvaroh sformovaný do homolky. — *Sedí ako päť peňazí.* — Päť peňazí sa kedysi rátalo do jedného groša; pri počítaní sa kládli hřbky po piatich peniazoch. Z.

⁸*Stojí ako Hoja Ďund'a.* — Hoja Ďund'a, ľud. dievčenská hra, spojená s tancom a spevom. Variant piesne pozri: J. Kollár. Nár. spievanky I, 1953. s. 37 až 38. — *Stojí ako stĺpica.* — O žene. Z.

70

Tára sa ako had po Brtomile, keď ho zem prijať nechce. — Tára sa ako stratená ovca.

Trasie sa ako libačka. — Trasie sa ako osika. — Trasie sa ako pes. — Trasie sa ako prút. — Trasie sa ako slivka. — Trasie sa ako Studeno. *Adalb. Chwiać się 1, Osika, Trzaść się 5.*⁹

Trasie sa mu ruka ako drozdovi chvost.

Túla sa ako Marek po pekliach. Č. 493. *Adalb. Marek 3.* —

Túla sa ako nočný vták. — Túla sa ako Urbanova duša. — Túla sa ako sova v noci.

Ukřča sa ako zajac v brázde.

75

Usadlý ako havran na topoli.

Utajil sa ako žaba.

Utekal ako Adam z raja. — Utekal, akoby ho boli čerti do povetria uchytali. — Utekal, akoby ho boli všetci čerti hnali. — Utekal ako Cigán s listom. — Utekal ako čert s krivou dušou. — Utekal ako tetka na hody. *Modra.* — Utekal ako voz bez oja. — Utekal, až mu slnce za chrbtom ostávalo. — Utekal, až sa za ním kúrilo. — Utekal, až sa za ním prášilo. — Utekal, čo mu nohy dali. — Utekal, čo mu para stačila. — Utekal, kadiaľ ľahšie. — Utekal, len mu tak päty cvendžali. — Utekal, len tak opätkoval. — Utekal na psích nohách. — Utekal na zlomkrky. — Utekal, že by ho ani na sto koňoch nedohonil. — Utekal, že by ho ani na desiatich nemeckých paripách nedohonil. — Utekal, že mu ani nohy nestačili. — Utekal, že ho ani zazrieť nebolo. *Adalb. Uciekać 8, Kurzy.*¹⁰

Vlečie sa ako slimák s droždiami.

Vrtí sa ako ciha. — Zíza ako ciha. — Vrtí sa ako had. — Vrtí sa ako morka v žihľave. — Vrtí sa ako vretenica. — Vrtí sa ako vreteno. (*Pozri kap. VI. Tanec 278.*)

80

Vyskočil, akoby ho had bol uštipol. — Vyskočil, akoby ho slamou bol podpálil. — Vyskočil ako jeleň.

Vyšmykol sa ako ryba.

Vyvalil sa ani sud z pivnice.

Zabehne chytro ako jasietka.

Zamieľ'a, akoby ho omelom dobil.

85

Zdýma ako hláč na suchu.

Zmizol spopred očí, akoby sa bol prepadol. Č. 582. — Zmizol spopred očí, akoby sa bol do Sitna prepadol. — Zmizol ako duch. — Zmizol ako para. — Zmizol ako tátoš.

Zrútil sa, len tak zem pod ním zdunela. — Zrútil sa, len tak zem pod ním zdunčala.

Úslovía

a) O úteku

Dal nohám vedieť. — Dal sa vnohy.

⁹Trasie sa ako osika. — Maď. znenie: Reszket mint a nyárfalevél. (Trasie sa ani osikový list.)

¹⁰Utekal ako Cigán s listom. — Panské listy roznášať bola jedna z poddanských povinností. V anekdotickej prípo­viedke zastáva túto úlohu Cigán. — Utekal, že by ho ani na nemeckých paripách nedohonil. — Paripa, pomenovanie ušľachtileho druhu koní.

Fujas Matias.¹¹

90

Ide do Prštíc.¹²

Päty mu horeli.

Pod' ten vnohy!

Ufujazdil. (*Pozri 89.*)

Ukázal mu päty. — Vytrčil mu päty.

95

Vzal nohy na plecía. — Vzal sa na krídla.

Zdúchol.

Zobral sa na nohy.

Zulíbal.

b) O padnutí

Všetky štyri vytrčil.¹³

100

Vykopal retkev, zeme sa netkeu.

Zaryl pyskom do zeme.

¹¹*Fujas Matias.* — O človeku náhle ušlom. Z. — Pôv. lat. znenie: Fugias Mathias.

¹²Utiekol. Z.

¹³... *netkeu.* (záp. slov. náreč.) — nedotkol.

2. O hlase a dychu

Fučí ako jež. — Fučí ako kováčsky mech. *Adalb. D. Dmuchać 3.*

Hlas, ako čo by capa dral. — Hlas, ako čo by víchrica lipy lámala. — Hlas ako zvon. *Č. 602.*
— Hlas ako deravý hrniec. — Hlas patelátový. *Adalb. Głos 7, Grąnk.¹*

Hučí ako prázdny sud.

105

Je to dobrý hlásnik.

Kričí (reve), akoby ho z kože dral. — Kričí, akoby bol na holi. — Kričí, čo mu hrdlo stačí. —
Kričí, dobre si prsia nevyduje. — Kričí na všetky ústa. *Adalb. Krzyczeć 3, Skóre, Wrzeszczeć 6.*

Má dobrý brech. — Má dobrý písakor.

Ručí (ryčí) ako vôl. *Adalb. Ryczec 6.*

Skučí ako obarený pes.

110

Spieva, akoby dvercami vŕzgal. — Spieva, akoby suché táčky vozil. — Spieva, akoby tie
liatoše spustil. — Spieva ako kukučka po Jáne.²

Stene ako stará baba.

Škrečí (škrieka) ako sojka. — Škrečí ako žaba.

Škrípe, dobreže si zuby nevyláme.

Vzdychá ako sýty nad jelity.

115

Vzdychlo sa mu ako Cigánovi na bielo chleba. (*Pozri kap. IX. 448.*)³

Zahvzdol tak, že nám v ušiach zrzalo.

Zareval, že sa zem zatriasla.

Zatíchol, akoby ho pridojil.

Zavýjal ako vlk.

¹*Hlas patelátový.* — Patyolat (maď.) — jemné biele plátno, používané aj v ženskom ľud. odeve (ručníky).

²*Spieva, akoby tie liatoše spustil.* — Liatoše, liate, zvonce, spiežovce. Zvonce rozličných tónov, ktoré na krkoch pasúcich sa stád vydávajú lahodné zvuky. — *Spieva ako kukučka po Jáne.* — Sv. Ján Krstiteľ. 24. júna.

³*... bielo chleba.* — Biely chlieb — nárečový tvar z Novohradu. — *Díval sa naň, dobre, že mu z očí neprišlo.* — Porov. pozn. v kap. XV. Č. 21.

3. O pohľade

120

Díva sa ako morka. — Díva sa ako omámený. — Díva sa ako teľa na nové vráta. Č. 564. — Díva sa, dobre (že) mu oči nevytečú. — Díva sa, dobre (že) mu oči nevypadnú. — Díva sa, dobre (že) mu oči nevyskočia. — Díva sa, dobre (že) si oči nevyhľadí. — Díva sa, dobre že si oči nevyočí. — Díva sa ako ras. *Bošácka dolina. Adalb. Dziwać się 3, Wrota, Gapić się 1.*

Díval sa naň, ako čo by ho nikdy nebol videl. — Díval sa naň, ako čo by nikdy nebol človeka videl. — Díval sa naň, div oči na ňom nenechal. — Díval sa naň, dobre že mu z očí neprišlo. — Díval sa naň, div že ho očami neprebodol.

Div, že ho nezjedol, také okále naň vyvaľoval.

Hľadí ako sova z húšť'a. *Prešpor. stol.* — Hľadí jako straka do kosci. — Hľadí jako žaba z prachu. *Bošácka dolina. Adalb. Zapatrzyć się w gnat (Pozri kap. IX. 510 — 512.)*

Len oči na neho vypleštil.

125

Obzerá sa, ako kto chce kradnúť.

Opátra, prepátra, dobre mu oči nevyskočia.

Pozera ako striež.¹

Striehne ako žito na plachte.²

Vieti očami ako velhán.

130

Vyvalil naň oči ako plánky.

Zahl'adel sa ako Eva do jablka. — Zahl'adel sa ako hvezdár do neba. — Zahl'adel sa ako túzok na koč. — Zahl'adel sa do neba, akoby chcel za bieleho dňa hviezdy čítať.

Žmurká ako žaba na studene.

¹Hovorí sa o nemluvňati v kolíske, o ktorom sa nazdali, že spí. Z.

²Sušené. Z.

4. O rozličnom správaní sa

Drží to ako červeň kiahničku. — Drží to ako hluchý dvere. — Drží to ako mŕtvy dvere. — Drží to ako pes ježa. *Adalb. D. Chwytać się* 5.¹

Chlípe ako šefraník.

135

Išiel ako Zachar do Pešti.²

Kývol rukou ako pánboh na Oravu.³

Lašuje ako vlk. — Kutí ako vlk.

Macia to ako slepý stenu.

Má to v prstoch ako slepý husle. Č. 644. — Má to v prstoch ako žobrák voš.

140

Naťahuje to ako švec kožu na kopyto.

Obelasel ako šata. — Osinel ako šata.

Očernel ako hlaveň. — Očernel ako šata.⁴

Oddýchol si, ako keby bol z duba spadol.

Podarkúva sa ako s hnilými rybami. — Ponúka sa ako s hnilými rybami. — Podarkúva sa ako s hnilými hruškami. — Ponúka sa ako s planými hruškami.

145

Potí sa ako kôň. — Potí sa, že mu cícerkom voda z čela tečie. — Potí sa, že mu cíckom z čela voda tečie. — Potí sa, že mu cidlíkom z čela voda tečie.

Povodilo sa jej ako pani veľkomožnej na schodoch.

Poznáme se jak v starým kožuchu vši. *Šariš*.

Pozná to v ňom ako v base trojník.

Preberá ako v hnilých hruškách. *Adalb. Przebierać* 4, 5, 6.

150

Pristane mu to, akoby sviňu osedlal. Č. 549. — Pristane mu to ako Mare čižmy. — Pristane mu to ako päť na oko. Č. 573. *Adalb. Pięść* 2. — Pristane mu to ako psu piata noha. *Adalb. Potrzebny* 20. — Pristane mu to ako rukavica na nohu. — Pristane mu to ako svini rohy. — Pristane to ako voly do koča. *Adalb. Zgrabny* 9, *Szykowny* 4.⁵

Rozlieva to ako pomyje.

Skryl sa ako myš do diery.

Smolí ako Turek.⁶

Stisol ho, až mu kosti prašťali.

¹Drží to ako červeň kiahničku. — Azda znaky na starých hracích kartách. Z.

²Výrok vznikol na základe konkrétnej udalosti, podobne ako napr. kotlár L. v S. povedal svojej dcére Julke, aby nešla do kostola, že sa tam bez nej zaobídu. Z tohto výroku vzniklo porekadlo: Tam sa zaobídu bez teba, ako bez Uly v kostole. Z.

³Orava bola v minulosti jedným z najchudobnejších krajov Slovenska. Z.

⁴Šata — tmavomodrá zástera, súčasť ženského ľud. odevu. Z.

⁵Pristane mu to, akoby sviňu osedlal. — Slezská paralela: Svedčí mu to, jak kravě sedlo. Vlastivěda slezská 1888, I, s. 238.

⁶Smolí — fajčí. Z.

155

Trieska dvermi ako na svadbe. — Trieska dvermi, akoby sa chcel ženiť.

Uchytil to ako čert dušu.⁷

Váži si to ako vlastné dve oči.

Vie plávať ako motyka. — Vie plávať ako olovená kačica. — Vie plávať ako sekera. — Vie plávať ako striga.⁸

Však ti to sluší ako psu uši. *T. 41.*

160

Zachádza s tým ako s Čákyho slamou.

Zmrštil tvár, ako keby sa bol starého octu napil.

Zná ho ako starý hriech. — Zná ho ako starý peniaz. — Zná ho ako starý groš. — Zná ho ako prvý kachel' odo dverí.

Zvrátil kyjom, len tak povetrie dunelo.

Ženie ho ako psa z kostola.

⁷Rýchlo schytil. — Podľa nábož. predstáv pri smrti zlého človeka čert striehne na jeho dušu, aby ju mohol rýchlo odniesť do pekla.

⁸*Vie plávať ako sekera.* — Sliezsku paralelu pozri Vlastivěda slezská 1888, I, s. 236. — Maď. znenie: Úszik mint a fejsze. (Pláva ako sekera.) — Zle. Z. — *Vie plávať ako striga.* — Dobre. Z.

5. O rôznom správaní sa (v množnom čísle)

165

Behajú ako ryby po vode.

Bežia ako včely do úľa.

Delia sa ako žobráci s bochnicou.

Hemžia sa ako včely v úli.

Chodia ako s betlehemom. — Chodia ako s medveďom.¹

170

Idú ako z pobitej vojny.²

Ležia ako plásty.

Motajú sa ako včely. — Mocú sa ako včely. Č. 644.

Mrvia sa ako mravce.

Padali ako hmla. — Padali ako muchy. — Padali ako kolky. — Padali ako škorce.

175

Sliedia ako laškovskí psi.

Stíchli jak sviňa v raži. — Stíchli ako zvony na Veľký piatok. *Modra*.

Šli ani s mladou. — Uháňali ani s mladou.³

Vyliezajú ako sysle z dier.

Zbehli sa ako kavky. — Zhrkli sa ako kavky.

180

Ženú sa ako na preteky.

¹T. j. z domu do domu.

²Pobitá vojna — prehratá vojna; obrazne: idú zmorení únavou. Z.

³S mladou nevestou sa šlo na bujných koňoch a s veselým spevom. Tu prenesene o veselej prudkej jazde.

6. O rozličných ukazoch

Dymí sa ako v cigánskej kolibe. — Dymí sa, ako čo by míľu zapálil.

Hodiny, (tie) idú na vlas ani voš.¹

Horí ako v pekle.

Chytá sa (to) ako svrab.²

185

Krv z neho cechtila ako z brava. — Krv z neho revala ako z brava. — Krv z neho rindžala ako z vola. — Krv sa z neho cedila ako z vola.

Pijavica chytila ako had.

Pribudlo ho ako chleba v hrsti. — Pribudlo ho ako chleba pri ústach. *Adalb. Rosnqć 1.*³

Prilieha (to) ako hrbatý k stene. Č. 644. *Adalb. Pasować 3, Przysać 4.*

Visí (to) ako psovi uši. — Visí to ako vajce na žrdi.

190

Vo vojne fľkali hlavy ako makovice.

Zhorel ako Putnok.⁴

¹Na vlas — presne; na vlase chodí voš.

²*Svrab* — kožná choroba; obrazne o návyku. Z.

³Ubudlo. Z.

⁴O človeku, ktorý nepochodil, niečo sa mu nepodarilo. — Putnok, dedina v Gemeri.

7. Farba

Belasé (modré) ako farba. — Belasé ako fiertuch. — Belasé ako nebo. — Belasé ako šata.

Biele ako mlieko. — Biele ako padlý sneh. — Biele ako sneh.

Černie sa zďaleka len ako dáka bobuľka.

195

Čierne ako atrament. — Čierne ako čad. — Čierne ako havran. — Čierne ako smola. — Čierne ako tma. — Čierne ako tmavá noc. — Čierne ako uhoľ. — Čierne ako zem. — Čierne ako žúžol'. *Adalb. Czarny I, Atrament.*

Červené ako cvikla. — Červené ako karmazín. — Červené ako krv. — Červené ako oheň. — Červené ako plameň. — Červené ako ruža. — Červené ako žiaratok.

Menistej farby, že len tak oči vyberá.¹

Rysavé ako ploštica.

Zelené ako kručina. — Zelené ako krušpán. — Zelené ako ruta. — Zelené ako tráva. — Zelené ako zimozel. — Zelené ako žaba.

200

Žlté ako hlinka. — Žlté ako žltok z vajca. — Žlté ako vosk.

¹Látka. Z.

8. Svetlo, lesk, tma

Jasia sa ako najjasnejšie slnce.

Jasné ako krištál'. — Jasné ako nebo. — Jasné ako slnce. *Adalb. Jasny 2.*

Lesklé ako zlato.

Leskne sa, len tak slnce od neho odráža.

205

Môže si i oči vytiahnuť.¹

Svetlo, že by mohol ihlu nájsť. — Vidno, že by mohol ihlu nájsť.²

Svieci ako komárov nos. *Bošácka dolina.*³

Tma, iba čo som po rozume domov trafil. — Tma ako vo vreci. — Tma ako v pekle na dne. — Tma ako v rohu. — Tma ako v Sitne. — Tma ako v sude. — Tma, že mohol zauchá sádzať. — Č. 644. *Adalb. Ciemno 10, w rogu, Čma — w miechu. D. Ciemno 3, — w pysk daj.* — Tma egyptská. — Tma hustá, že ju mohol krájať.⁴

Tmavé ako hrob. — Tmavé ako noc.

¹Zle, nič nevidno. Z.

²Pri svetle mesiaca, pri požiarí a pod. Z.

³Zle, nijako Z.

⁴Tma egyptská; bibl. udalosť pozri Exodus 10, 21.

9. Zvuk, ticho

210

Ako čo by zuby trhal. (*Pozri 226.*)¹

Hlasný ako zvon. — Hlasný ako zvonček.

Hlas zvonov ako starých hrncov.

Hora hore odpovedá.

Hora má veľké uši.²

215

Hurt ako vo mlyne o dvadsiatich štyroch kameňoch.

Krik ako v krčme. — Krik až uši bolia.

Len sa tak ozýva. — Len tak dunie. — Len tak hrmí. — Len tak zuní.

Mám už plné uši toho kriku!

Môže si ucho nadrapiť.³

220

Muzika, že by človek pri nej zaspal. — Muzika, že sa celý dom triasol.

Pekelný hrmot. — Pekelný lomož.

Rachot, akoby z dela vystrelil.

Rúbu, len sa tak ozýva.

Sejú mak. Č. 599.⁴

225

Ticho ako v kostole. — Ticho ako v hrobe. — Ticho, že by počul muchu preletieť. *Adalb. Cicho 3, v košciele.*

To je dobré na zuby!⁵

Tresk, ako čo by sa hnal súdny deň. — Vresk, ako čo by sa hnal súdny deň. — Lárma ako na súdny deň. — Trma-vrma ako v pekle.

Zvučný ako trúba. — Zvučný ako zvon.

¹Neprijemný dojem zvuku. Z.

²Ozvena. Z.

³Predsá nič nepočuť. Z.

⁴Vraví sa, keď rozhovor odrazu zamĺkne. Z.

⁵Iron. o neprijemnom zvuku. Z.

10. Chut'

Dobré, akoby mater cical. — Dobré ako materinské mlieko.

230

Jaj, duša, med. (*Pozri 235.*)¹

Horké ako blen. — Horké ako belian. — Horké ako žľč. *Adalb. Gorzki 4.*

Kyslé ako beckovské víno. — Kyslé ako krupinské víno. — Kyslé ako ocot. — Kyslé ako šťava. — Kyslé ako štiak. — Kyslé ako uhorka. — Kyslé, až sa srdca chytá. *Adalb. D. Kwašny 5, Ocet.*²

Lúte ako ocot. — Lúte ako chren. *Prešpor. stol.*

Preslané ako rôsol. — Preslané ako živica.

235

Sladké ako cukor. — Sladké ako med. — Sladké ako sen.³

Sladkuo, dobroo mojej materi!

Slané ako moč.

¹O lahôdke.

²*Kyslé ako ocot.* — Maď. znenie: Savanyú mint az eczet. (Kyslé ako ocot.)

³*Sladké ako cukor.* — Maď. znenie: Édes mint a czukor. (Sladké ako cukor.)

11. Zápach

Pekne vonia.

Smrad, že by palica v ňom stáť mohla. Č. 641. — Smrad na zdochnutie.

240

Smrdí ako cap. — Smradľavé ako cap. *Adalb. Śmierdzieć 3.* — Smrdí ako bzdocha (bzdoch). — Smrdí ako čertovienec. — Smrdí ako čertovo lajno. — Smrdí čertovsky. — Smrdí ako črvavý pes. — Smrdí ako zdochnutý pes. — Smrdí ako dudok. *Adalb. Śmierdzieć 2.* — Smrdí ako lajno. — Smrdí ako starý žobrák cesnakom. — Smrdí ako tchor. — Smrdí, ako čo by tchora roztrhol. Č. 566. *Adalb. Czuchnqć, Śmierdzieć 10.* — Smrdí ako zdochlina.¹

Vonia to ako konský zadok.²

¹*Smrdí ako tchor.* — Maď. znenie: Bűdös mint a görény. (Smradľavý ako tchor.)

²Iron. Z.

12. Dojmy citu a hmatu

Klzké ako ryba.

Hladké ako sklo. — Hladké ako zrkadlo.

Horúce ako oheň. — Horúce ako peklo. — Horúce ako plameň. *Adalb. Gorqco.*

245

Horúco ako v peci. — Horúco ako v pekle.

Mäkušké ako hodváb. — Mäkušké ako papier. — Mäkušké ako maslo. *Adalb. Miękki 1, Maslo.*

Studené ako ľad. — Studené ako žaba. — Studené ako had. *Adalb. Zimny 3.*

Teplé ako lúh.

Teplo ako Cigánovi v saku.

250

Tvrdé ako hlôžka. — Tvrdé ako kameň. — Tvrdé ako kremeň. — Tvrdé ako kosť. — Tvrdé ako oceľ. — Tvrdé ako roh. — Tvrdé ako skala. — Tvrdé ako železo. *Adalb. Twardy 3, 4, 7, 8.¹*

Vyparený, akoby ho vreloú vodou obliat.

Zohreje sa ako had na ľade.

¹Tvrdé ako kosť. — Maď. znenie: Kemény mint a csont. (Tvrdé ako kosť.)

13. Iné vlastnosti vecí a osôb

Bujný ako kôň.

Čisté ako gate. *Adalb. D. Czysto.*¹

255

Čisté ako zlato.

Drobné ako mak. — Drobné ako makové zrnko. *Adalb. Drobny.*

Džubavý ako stariga.²

Holý ako malý vrabec. — Holý ako myš. *T. 11.*

Hrubé ako rajtel.

260

Husté ako kožušina. — Husté ako štetina.

Hybké ako trst'.

Krásne, že až radosť na to páčiť'.

Krehké ako sklo.

Ľahučké ako páperček. — Ľahučké ako pavučinka. — Ľahučké ako pierko. — Ľahučké ako pleva.

Ľahučké, že by to straka na chvost vzala. *Adalb. Lekki 1.*

265

Mokrý ako snop. — Mokrý ako hnoj. *Č. 644.*

Nahý, ako ho Boh stvoril. — Nahý ako prst. *Adalb. Nagi 3.*

Nestále ako v koši voda. *Č. 570.*

Okrúhle ako vajce. — Okrúhle ako vrbový list.³

Pevné ako múr.

270

Pevné ako z hnilého dreva čakan.⁴

Pichľavé ako jež.

Plesnivé ako kúdel'. — Plesnivé ako myš.⁵

Plné ako peniaz.

Podobné ako vajce vajcu. *Adalb. Podobny 5.*

275

Potrebné ako každodenný chlieb. — Potrebné ako kus chleba.

Prudké ako strela.

¹Iron. — Gate, široké nohavice z nebieleného plátna, ktoré sa pri poľnohospodárskej práci rýchlo zašpinili. Z.

²Zádrapčivý ako stará žena.

³Iron. Z.

⁴Iron. Z.

⁵Napr. chlieb. Z.

Rovné ako svieca.⁶

Rovno, akoby ho odstrihol. — Rovno ako na dlani. — Rovno ako po šnúre. Č. 637.

Stále ako letný sneh.⁷

280

Suché ako chmeľ.

Sucho ako v peci.

Ťažké ako centy. — Ťažké ako olovo.

Tenké ako vlas.⁸

Tuhé ako Jánošíkov pás.⁹

285

Veľké ako kôň. — Veľké ako svet.

Zriedkavé ako biely havran.

⁶O strome, dreve, ale aj o človeku. Z.

⁷Iron. Z.

⁸Maď. znenie: Vékony mint a hajszás. (Tenký ako vlas.)

⁹Jánošíkov pás podľa ľud. tradície bol jedným z troch darov víl a zaručoval mu nepremožiteľnosť.

14. Vlastnosti jednotlivých vecí

Bič, čo sa hrach mláči. *Modra*.¹

Britva tupá ako sekera.

Dvaja ľudia, akoby ich na rezacej truhle odrezal. — Dve veci, rovné, akoby ich na rezacej truhle odrezal.

290

Ihla veľká ako kôl. — Ihla hrubá ako kôl.

Izba ako kaplnka.²

Kosa ako zvon.³

Mesiac jasný ako rybie oko. Č. 643. *Adalb. Księżyć 6*.

Nite hrubé ako dratvy.

295

Nôž ostrý ako britva. — Nôž tupý ako pílka. — Nôž ako lipové drevo. — Ten nôž má na Píle brata. — Nôž, ten je pyšný. *Adalb. D. Ostry 4*.⁴

Potok malý, že by ho koza vypila.

Pútec krivý ako cesta do Mošoviec.⁵

Retiazka od hodiniek ako hamovka.

Sekera tupá ako motyka.

300

Trafený, len prevravieť.⁶

Vec pekná, len tak hľadá.

Zem suchá ako pecisko.

¹Cepy. Z.

²Ozdobená obrazmi. Z.

³Jej zvuk. Z.

⁴*Nôž ako pílka*. — Vlastne štrbavý. — *Ten nôž, má na Píle brata*. — Slovná hra: nôž štrbavý ako píla. — Píla, dedina v Gemeri. — *Nôž, ten je pyšný*. — Iron. vyheblaný, vyknošený. Z.

⁵Mošovce, dedina v Turci.

⁶T. j. na podobizni. Z.

15. Bezcnosť, neplatnosť

Nedal by som za to ani jedného bôbu. — Nedal by som za to ani dreveného groša. — Nedal by som za to ani jednej babky. Č. 566. — Nedal by som za to ani horkej cibule.¹

Pleva je len pleva.

305

Taký osoh z neho ako z lanského snehu.

To besná partieka!²

To bude na ohnivý riad. — Planému riadu najlepší osoh vezmeš, keď ho spáliš.³

To nie je hodno ani babky. — To nie je hodno ani fajku dohánu. — To nie je hodno ani fajku močky. — To nie je hodno ani polgrajciar. — To nie je hodno ani smrk tabaku. Č. 566. — To nie je hodno ani starý hrniec. — To nie je hodno ani zadok vody. — To nie je hodno ani za facku. — To nie je hodno ani za chl p sena. — To nie je hodno ani za ríf cmaru. *Adalb. Wart I. szczypty tabaki, 3. babki, 19 szeląga.*⁴

To nestojí ani za ostudu. — To nestojí ani za oštaru — To nestojí ani za prácu. — To nestojí ani za reč. — To nestojí ani za slovo. — To nestojí ani za dobré slovo. Č. 566.

310

To neváži ani za funt kúdele.

To toľko drží ako mŕtveho ruka.

Z toho ľahká radosť. — Z toho slabá potecha.

¹*Nedal bych za to ani jedného bôbu.* — Nem. paralela: Es ist keine Bohne wert. (Nie je to hodno ani jednej fazule.) — *Nedal by za to ani deravý groš.* — Porov. č. 42.

²Drahý tovar.

³Na spálenie.

⁴*To nie je hodno ani fajku dohánu.* — Maď. znenie: Nem ér egy pipa dohányt. (Nestojí ani za fajku tabaku.)

16. Porovnávanie hodnoty

Jeden za dukát, druhý za turák.

Kára nie je voz. — Saňa nie je voz.¹

315

Niet mu páru pod slncom.

Prišiel pán, vytisol sedliaka.

Takého nenájdeš ani na nebi, ani na zemi. — Takého nenájdeš, čo ho budeš s lampášom hľadať. — Takého nenájdeš, čo kraj sveta prejdeš. — Takého nenájdeš, čo tri stolice prejdeš. *Adalb. D. Szukač 15.*²

To je ani sen oproti tomuto. — To je ani tôňa oproti tomuto.

To je ako nebo od zeme. *Adalb. Daleko 3.*

320

To je len ako paholok oproti gazdovi.

To nerastie na každej vrbe.

To stojí drahý peniaz.

¹Kára nie je voz. — Maď. znenie: Taliga nem szekér. (Fúrik nie je voz.)

²Takéto nenájdeš, čo tri stolice prejdeš. — Stolica, dávna administratívna územná jednotka (župa).

17. Rozličnosť

Každý pes z inej dediny.

Zo všetkého krámu korenie.

18. Počet

(Koľko, koľko ráz, nakoľko.)

325

Ani mak. — Ani ako mak. — Ani mačiček. — Ani máčny mak. — Ani za makové zrnko. — Ani jednej rydzi. *T. 2.* — Ani babky. — Ani byle. — Ani bylky. — Ani čo by do oka padlo. — Ani čo by len medzi prsty. — Ani čo by muška na krielci uniesla. — Ani háka. — Ani haliera. — Ani omelinky. — Ani omrvinky. — Ani odštipinky. — Ani parútky. — Ani prach. — Ani špetky. — Ani toľko, ako za necht blata. — Ani toľko, čo by sa pod necht vmestilo. — Ani vindry. — Ani za žmeň. — Ani zbla. — Ani zbly. — Č. 632. *Adalb. Sroka 17.*¹

Ani mnoho, ani málo, len tak najlepšie.

Bolo toho do úrihu.²

Detí mnoho, ani čo by ich búrka nasekala. *Novohrad.*

Do byle —, do cviku —, do čista —, do grajciara —, do knôtu —, do špeti —, do znaku —, do zniku.³

330

Do kráľa. *T. 9.*⁴

Do tretice všetkého dobrého. — Všetko dobré do tretieho razu.⁵

Ešte raz za peniaz. *T. 15.*⁶

Chybeno o sedliacky vlas. — Chybeno o tesársky vlas. (*Pozn 339.*) — Nechýbal ani hornácky vlas. *Modra.*

Jeden, jedno

Ako jedno, radšej nič. — Jeden toľko ako žiaden. — Jeden toľko ako nik.⁷

335

Jedno, i to biedno.

Jest ich pod pavúz.

Je toho hromada. — Je toho kopa. — Je toho vyše hlavy. — Je toho vyše práva. — Je toho neslýchaná sila. (*Pozri 357.*)

Ľady sa pohli.⁸

Len o jedno očko schybil.

340

¹Ani jednej rydzi. — Vôbec nič. — Ani vindry. — Ani haliera. — Ani za žmeň. — Doslovne to, čo sa vyžme z obilných klasov, ani za hrst'. — Ani zbla. — Etym. zo stebľa. — Ani háka. — Ani haliera.

²Veľa jedla. Z.

³Všetko sa minulo, spotrebovalo. — Do cviku. — O plátne. Z.

⁴Do tretice, do troch kráľov. Z.

⁵Do tretice všetkého dobrého. — Nem. znenie: Aller guten Dinge sind drei. (Všetky dobré veci sú tri.) — Lat. paralela: Omne trinum perfectum. (Všetko troje dokonalé.)

⁶Pokrikovanie pri jarmočných hrách, spojených s výhrou.

⁷Ako jedno, radšej nič. — O deťoch.

⁸Hovorí sa, keď sa začne diať niečo dlho očakávané.

Len raz, prvý a posledný, a medzitým bez počtu.

Málo nás, ale všetko dobrí. *Adalb. Mało 6.*

Má oblokov na dome ako do roka dní.

Muselo sa voľakde vrece roztrhnúť s nimi. — Vari sa vrece roztrhlo s nimi. — Sypú sa ako z vreca.

Na každý prst desať.⁹

345

Na prstoch ich spočíta. *Adalb. Liczić 5.*

Nechybí ani vlas. — Nechýba ani mak. — Nechýba ani byle.

Nie je to ani prvý, ani posledný raz.

Ničehož nič. — Ničovéhož nič.¹⁰

Od hlavy po päty. *Adalb. Głowa 138.*

350

Pár za párom, naposledy dvaja.

Plná izba ľudí, akoby nabil.

Rozožeň ich, až ich prečítam!¹¹

Sedem ich je ako hromov!¹²

Taký kus ako hus.¹³

355

Tam už všetko jesto, iba kňaz chýba.¹⁴

To by medzi prsty mohol pobrať.

Tol'ko je toho ako čečiny. — Tol'ko je toho ako čiernej hory. — Tol'ko je toho ako čmýru. — Tol'ko je toho ako dreva. — Tol'ko je toho ako hydu. — Tol'ko je toho ako hmýru. — Tol'ko je toho ako hviezd na nebi. — Tol'ko je toho ako kydu. — Tol'ko je toho ako krúp v hrnci. — Tol'ko je toho ako listia. Č. 632. — Tol'ko je toho ako okypu. — Tol'ko je toho ako piesku. — Tol'ko je toho ako škorcov. — Tol'ko je toho ako za groš maku. — Tol'ko je toho, že je to až huj! Č. 615. *Adalb. Mak 2, Viele 6, maku.*¹⁵

Tol'ko ich bolo, že by nebolo malo jablko kde spadnúť. Č. 632. — Tol'ko ich bolo, že nebolo kde hrachom hodiť. *Adalb. Jablko 3.*

Tol'ko ich je ako červených myší. — Tol'ko ich je ako kôličia. — Tol'ko ich je ako na Vyhnianskom zámku diablov. — Tol'ko ich je ako Sásovanov. — Tol'ko ich je ako Švošovanov. — Tol'ko ich je ako vrán. — Tol'ko ich je ako vrbcov na holohumnici.¹⁶

360

Tomu nieto ani počtu. Všetci do nohy.

⁹Mnoho. Z.

¹⁰Z bibličtiny, používanej ako obradovej reči slovenskými evanjelikmi.

¹¹Výrok z anekdoty o troch bratoch, ktorí mali spolu tri ovce. Jednu z nich zožral vlk a potom ich nikdy nevedeli zrátať. Z.

¹²Sedem, pokladané za magické číslo. Sedem hromov, porov. v Zjav. sv. Jána 10, 3, 4. — Maď. znenie: Heten vannak mint a gersei. (Sedem ich je ako Geršanov.) — Heten vannak mint a markotaiak. (Sedem ich je ako Markotancov.) — Heten vannak mint az ördögök. (Sedem ich je ako čertov.)

¹³Žartovne. Z.

¹⁴Žartovne. Z.

¹⁵*Tol'ko je toho ako hviezd na nebi.* — Maď. znenie: Annyi mint a csillag az égen. (Tol'ko ako hviezd na nebi.) — *Tol'ko ich bolo, že by nebolo malo kde jablko spadnúť.* — O množstve ľudí. — Nem. znenie: Kein Apfel kann zur Erde. (Ani jablko nemohlo na zem spadnúť.)

¹⁶*Tol'ko ich je ako červených myší.* — O ľuďoch. — *Tol'ko ich je ako na Vyhnianskom zámku...* — Vyhne, dedina záp. od B. Štiavnice. — *Tol'ko ich je ako Sásovanov.* — Sásová, dedina pri B. Bystrici. — *Tol'ko ich je ako Švošovanov.* — Švošov, dedina v dolnom Liptove.

19. Čas

(Kedy, odkedy, ako dlho.)

Aha, zajtra, včera, do nedele, večer, ráno!¹

Ako čo by dlaňou pleskol. — Ako čo by bičom pleskol.

Bolo, bolo, ale neviem kedy.

365

Čo Boh dňa dá.

Každý bohovitý deň.

Kedy neskedy.

Len tak na hran, čo by sa človek ani neponazdal.

Neskoro, ale sporo.

370

Noc po noc. — Deň po deň. — Rok po rok.

Od dávnych dávien.

Od malička.

Pod okamžením, ako čo by strela zafundžala.

Sám pánboh vie, odkedy. — Sám pánboh vie, dokedy.

375

Stará Ľapa o tom znala, ale keď som sa jej spytovala, riekla, že zabudla, až od mlčania aj na trň vychudla, aj umrela, a o tom mi predsa povedať nechcela.

Svet

Čo svet svetom stojí.

Kým svet svetom bude. *Adalb. Swiat 38.*

Nikdy to na svete nebolo.

Od bohsveta (je tak). — Od prvosveta (je tak). — Za prvosveta (tak bývalo).

380

V poslednej metelici sveta (tak bude).

To ani detné deti neprežijú.

To bolo, keď krčah s krpkou bojoval. — To bolo, keď teľce lietali. — To bolo, keď zajace na psov trúbili, žaby v čepcoch chodili, svine črieviky nosili, somáre po ulici ostrôžkami štrngali (čerkali). — To bolo voľakedy, keď boli na peci jahody. — To bolo za Kuruca kráľa. — To bolo za Kuruca sveta. — To bolo za starého Kakoň kráľa. — To bolo za starého Vida. — To bolo za stara, keď bol groš ako lopata. — To bolo za života sveta.²

To bude, keď ancikrist príde. — To bude, keď bude koza kraľovať. — To bude, keď kukučka na Vianoce zakuká. — To bude, keď korytnačka zajaca predbehne. Č. 631. — To bude, keď myši s mačkami na trh poženú. — To bude, keď peklo vyhorí. — To bude, keď sa krava ožrebí a kobyľa

¹Hovorí sa človeku zmätočne udávajúcom čas. Z.

²Úvodná formula čar. rozprávky Hrdá panička. (Pozri P. Dobšinský, *Prostonárodné slov. povesti 1958*, II, s. 181. — To bolo keď... — formuly z ľud. rozprávok, označujúce čas, v ktorom sa dej konal. — *To bolo, keď zajace...* — Pozri P. Dobšinský, *Prostonárodné slov. povesti 1958*, II, s. 199. — *To bolo za Kuruca kráľa.* — Časové určenie deja v rozprávkach. — *To bolo za starého Kakoň kráľa.* — Pozri vyššie. — *To bolo za starého Vida.* — Porov. výrok Na svätého Vida (Dindy, Nikdala), čo nebude nikdy.

oteli. Č. 631. — To bude, keď sa suchá haluz zazelenie. — To bude, keď suchá jablň zarodí. — To bude na psie letničky. Č. 631. — To bude na staré Turíce v ten pondelok. — To bude na súdny deň. — To bude na svätého Vida, až nebude nikdy. Č. 631. — To bude na svätého Dindy, až nebude nikdy. Č. 631. — To bude na sviatok svätého Nikdala. — To bude po smrti v ten utorok. Č. 630. *Adalb. Wit sw. 14.*³

To bude trvať do súdu.

385

To je už predo dvermi.

Tomu niet ani pamätníka.

To nemá konca-kraja. Č. 632.

To sa stalo pod hodinou. — To sa stalo v okamihu. — To sa stalo v minúte.

To za tohto pánaboha nebude.

390

Trvá dlho ako vianočná pesnička.

Veď je to už *hen*, nie *len*! *Novohrad*.

Za horúca.

Za ako mak. — Za amen. — Za chvíľku. — Za minútku. — Za okamih. — Za otčenáš.

³Letničky — Turíce, sviatky sv. Ducha. — Na sv. Vida, Dindy, Nikdala, umele vymyslené mená neexistujúcich svätých. Celé porekadlo znamená zápor tvrdeného. (Porov. E. Pauliny v pozn. ku Kollárovým Národným spievankám, 1953, I, s. 715.)

20. Miesto

(Kde, odkiaľ, ako ďaleko.)

(*Viaceré výroky sú vzaté z rozprávok.*)

Ani chýru, ani slychu o ňom. — Ani slychu, ani vidu. *Adalb. Stych, Wid.*

395

Ani na piad'!¹

Áno, v Ritkarovciach. — Áno, do Ritkaroviec.²

Býva na Vyhnale. — Býva na Vyhnalove. — Býva vo Vyhnanci. — Býva na Vysrkove. — Býva na Výstrku. — Býva pánu bohu za chrptom.³

Keď som išiel, išiel som, sám neviem, kde a kade — hlbokými dolinami, vysokými horami, rudnými cestami, stretol som...⁴

Len tu za humny. — Len tu za vrškom. — Len tu za plotom.

400

Pod palicu prislúcham do (Korytárok) a pod kostol do (Detvy).⁵

Tam ani slnko nedosvieti, ani vietor nedofúkne.

Tam už nechyrovať ani vtáčka, ani vrábika. — Tam už nechyrovať ani vtáčka, ani letáčka.⁶

To je ešte chlp. — Prejdeš ešte chlp cesty, kým sa ta dostaneš.

To je už tam, kde je doskami zabíť. *Adalb. Swiat 43.* — To je už tam, kde je svet doskami zabíť, aby sa zem nerozsyypala. — To je tam, kde už pánboh dobrú noc povedal. — To je tam, kde čert dobrú noc dáva.⁷

405

To je už v tej Trantárii. — To je už v pekle. — To je už v Sitne, na dne. — To je už v Kompit kráľovej krajine.⁸

Toho ani pánboh v matrike nemá.⁹

U Tutul'ov.¹⁰

Veď je to blízko, hruškou by ta dohodil. — Veď je to blízko, klobúkom by ta dohodil.¹¹

V sedemdesiatej siedmej krajine. — V deväťdesiatej deviatej krajine.

410

Za horami, za dolami, až hen za Červeným morom.¹²

Za skleným vrchom a za drevenou skalou. — Za skleným morom a za dubovou skalou.¹³

¹Nesmieš sa vzdialiť. Z.

²Nikde. Z.

³Odlahlý kút. Z.

⁴Z ľud. rozprávky Zlatná krajina, pozri P. Dobšinský, *Prostonárodné slov. povesti* 1958, II, s. 31.

⁵Dávne určenie príslušnosti do správneho celku a do farnosti.

⁶Určenie odlahlosti miesta v rozprávkach.

⁷Porov. č. 402.

⁸Porov. č. 404. — *To je už v Kompit kráľovej krajine.* — Porov. Klinko a Kompit kráľ, P. Dobšinský. *Prostonárodné slov. povesti*, 1958, III, s. 159.

⁹Nevedno, kde je. Z.

¹⁰Posmešne — nikde; etym. z tuto hľa. Z.

¹¹O blízkej obci. Z.

¹²Ustálené formuly na označenie miesta deja v ľud. čarovných rozprávkach.

¹³Porov. č. 410.